

ÚJVÁR (ÉRSEKÚJVÁR) VÁRÉPÍTÉSZETI RENDSZERE ÉS KATONAI SZEREPE.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

(Egy szövegbeli rajzzal és két rajzmelléklettel.)

Újvár a törökök alatt. 1663—1685.

A törökök Újvárt magoknak otthonul gyorsan berendezék. A keresztény templomot mecsetté alakíták át; a pasa maga számára a pozsonyi püspök palotáját rendezé be.

Újvár megrongált erődítései teljesen helyre állíttattak; az összedőlt falak fölépíttettek, a védőgátak kijavíttattak; új védőművek azonban nem építtettek.

A passiv erő az árokban alkalmazott czölöpök által emeltett; úgy szintén a hidak is czölöpművek által biztosítottak; a vár állandó védőrsége körülbelül 3000 ember volt.

A pasák mint mindenütt, úgy Újvárott is, hatalmaskodásaikat gyakran a török fennhatóság alatt lévő terület határain túl is kiterjeszték és a király területén lévő helységek lakóit fosztogatással fenyegeték.¹⁾

E csendélet 1683-ig folyt, amikor is nyugalomból először kizaklattatának. Az ügygyel-bajjal összegyűjtött szövetséges hadsereg

¹⁾ Ime egy Hassan újvári pasa által Galgócz lakóihoz intézett fenyegető iratnak tartalma:

«Ti galgócziak, bírák és polgárok, hosszúyakú, nyársalást érdemlő kutyák! Miért vagytok oly engedelmetlenek; mit használ az, ha nekem hirnököket beküldtök? Ha ti, nyársut érdemlő kutyák, kik nem hódoltatok, négy nap alatt egy pénzösszeggel meg nem jelentek, esküszöm, hogy valamennyitöket rabszolgákká teszlek». Hammer, Gesch. des Osm. R. VI. 456.

főparancsnokául kinevezett *Károly lotharingiai és bari herczeg* ugyanis elhatározá, hogy ez év hadjáratát Újvár vívásával kezdi meg.

E czélből hadserege élén, mely 21,800 gyalogosból, 10,800 lovasból és 56 lövegből állott, május 11-én az Ó Felségétől nyert utasítások értelmében Komáromba vonúlt; június 5-én a hadsereggel átkelt a Duna balpartjára és a következő napon Újvárt körülszárolá. A vívóárkok már meg is nyitattak, nemkülönbén a Bécsből, Komáromból és Győrből ide rendelt öreg ágyúk is úton valának, midőn az ostromot hirtelen beszünteté és Komáromba visszavonúlt; Ó Felségének pedig nem csekély meglepetésére jelenté, miszerint: «Újvár alól a 8-ról 9-re való éjjel Komáromba vonúlt és pedig azért, mert biztos hírek szerint a nagyvezír nagy hatalommal közeledik és neki a császári utasítás értelmében mindenek előtt az örökös tartományok biztosítására és a hadsereg jó állapotának fenntartására kell gondolnia».

Míg a császári hadvezér seregét a Csallóközben táboroztatá és gyalogosait a győri és komáromi vármunkálatoknál alkalmaztatá, addig a nagyvezír 200,000 emberrel és 300 löveggel Belgrádból Eszékre vonúlt.

Újvár visszafoglalása *másodizben* Bécs felmentése után határozottat el. A lengyel király (Sobiesky) e czélből 1684 szeptember hó 20-án Pozsonyból azon szándékkal ment a Csallóközbe, hogy Komáromnál a Vágon átkeljen és Újvár alá nyomúljon. Betegségek kitörése azonban a Vágon való átkelést október hó kezdetéig késlelteté, minek folytán az újvári vállalatra kedvező alkalom¹⁾ elmulasztatott; a hadsereg tehát Párkány felé vonúlt, hol azonban október 7-én a törökök által érzékeny vereséget szenvedett, s így Újvár visszafoglalása újból elhalasztatott.

Újvár ostroma és visszafoglalása 1685-ben.

A király a török háború folytatását 1685 tavaszán, a múlt évi szerencsétlen hadjárat daczára, elhatározá. A pápa tetemes pénzbeli segélye és a papi jövedelmek nagy részének átengedése lehetővé tévék a tavalyi hadjárat következtében megfogyott hadsereg új toborzások általi kiegészítését, valamint a különböző birodalmi fejedelmekkel segélycsapatok átengedése végett kötött szerződések

¹⁾ A török hadsereg távolléte.

foganatosítását. A császári hadsereg e szerint körülbelül 61,000 emberre emeltetett, melyhez még a bajor választó fejedelem 8000 embert, a kölni 6000 et, Braunschweig-Lüneburg hercegei 11,000, a frank és felsőrajnai kerület 8000, a sváb kerület pedig 4500 embert állítottak; az egész Magyarországon felállított hadsereg ereje megközelíté a 100,000 embert. A császár és király szövetségeseivel — a lengyel királyljal és Velenczével — abban állapodott meg, hogy az ellenségeskedéseket mind a három hadszíntéren (Magyarországon, Podoliában és Dalmátiában) támadó vállalatokkal kezdjék meg.

A mint egy válaszból kitetszik, melyet a császár-király a lotharingiai hercegnek az általa benyújtott s a hadjáratra vonatkozó, véleményére adott, a Felség az újvári és budai erősségek ostromára nézve egyelőre még habozott s czélszerűbbnek vélte előbb Nógrád vagy Székesfehérvár megvételére törekedni.¹⁾

¹⁾ A badeni nagyhercegi levéltárban levő válasz ide vonatkozó része így hangzik:

«Schliesslich ad octavum die operationes betreffend finde ich E. L. guttachten mit vernünftigen praeponderirenden rationibus fundirt zue sein, warumben diese campagna hindurch eine hauptsächliche Impresa vorzunehmen und selbige mit allen Kräfften auszuführen die höchste notturfft erfordere. Nun wird verhofft Neuheusel werde mittler Zeith, wann es wie lenger ie mehr stringirt wird, von sich selbsten fallen, oder durch eine surprisa hinweckhgenommen werden können, weilen es mit einer ordentlichen belägerung dermahlen anzugreifen nit rathsamb sein wird. Mitt Ofen hatt es auch seine absonderliche bedenken in specie mit denen ietzt vorhandenen Völcker sich zu impegniren, wann aber die Braunsehweigische und andere auxiliaries anlangen und mann derselben stand, auch des Feinds postur wissen und sehen wird, Alsdann kann mit besserem bestand einige resolution gefasst werden. Auf solchen Fall, da mann den attacco auf Ofen reassumiren wollte, müsste die armata vor des feinds einfallen und angrif bedeckt sein und Neuheusel, da es entzwischen nicht erobert wird, zugleich wohl belagert verbleiben, zu welchem end der vorschlag mit Osseckh verträglich sein würde, darbei aber neben andern difficulteten diese vorfalt, dass die occupir- und besez- oder ruinirung derselben Brückhen wenig fruchten werde, wann eine warme Zeith einfallen und selbiger morast, wie es zu geschehen pflegt, ausstrucknen, consequenter den Pass allerseits eröffnen thette. In summa es scheint vast nit möglich zu sein, von den operationen was positive zu schliessen, bis man den eigentlichen status

A hadsereg mindazonáltal megalakúlt és egyelőre következő tagozást nyert:

Főparancsnok:

Károly lotharingiai herceg vezénylő tábornok.

Fősereg 32,450 ember.

Gyalogság: 115 század, 17,250 ember *Waldeck* herceg tábornagy, *Croy* herceg tábornaszernagy, *pfalz-neuburgi Lajos* herceg, *Souches* és *Scherffenberg* gróf vezérőrnagyok alatt.

Lovasság: 95 l. század, 15,200 lóval *Caprara* gróf tábornagy, *badeni Lajos* őrgr., *Dünevald* gr. lovassági tábornokok, *Pálffy* gr., *Caraffa* gr. altábornagyok, *Tajff* gr., *Mercy* br., *Lodron* gr. és *Styrum* gr. vezérőrnagyok alatt.

Tüzérség: 75 löveg, *Börner* ezredes alatt.

A fősereghez tartozott továbbá a kanizsai, győri és a felvidéki katonai parancsnokságok magyar határőrsége.

Horvátországi hadtest 8450 ember.

Parancsnok: *Leslie* gr. tábornagy.

Gyalogság: 35 század, 5,250 ember *de la Verne* marquis altábornagy alatt.

Lovasság: 20 l. század, 3,200 lóval, *Salm* herceg lovassági tábornok alatt; a horvát határőrség.

Felsőmagyarországi hadtest 10,850 ember.

Parancsnok: *Schulz* gr. lovassági tábornok.

Gyalogság: 35 század, 5,250 emberrel *würtembergi György Frigyes* herceg ezredes alatt.

Lovasság: 35 l. század, 5,600 lóval, *Veterani* gr. ezredes alatt; továbbá *Barkóczi* és *Gombos* huszárai.

Meiner und des feinds armaten wissen wird. Entzwischen möchte etwa Novigrad dass obiectum sein, solches dem feind hinweckhzunehmen, dadurch Neuheusel mehrers in die eng zubringen oder auch Stuhlweissenburg nach dem sich die gelegenheit zu einem und dem andern eraignen wird, welches alles bei E. L. vernunftigen dispositionen nach dem Sie eins und anders bey dero dahin Kunfft finden und wie es sich nach und nach eraignen oder anlassen werde beruhen wird.

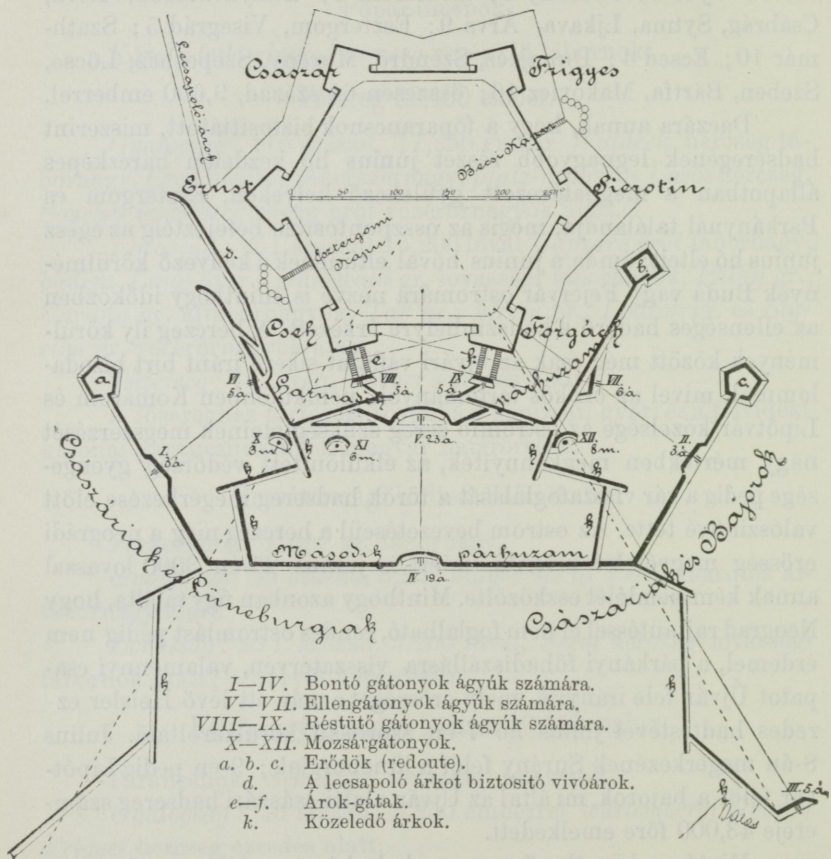
Rendelkezésre állottak továbbá még a következő várak és városok *védőrségei*: Trencsén, Littava, Lednicz, Nyitra 10; Lipót-vár 3; Győr 3; Pozsony 2; Komárom 2; Bányavárosok, Léva, Csábrág, Sytma, Ljkava, Árva 9; Esztergom, Visegrád 5; Szathmár 10; Ecsed 4; Dunajecz, Szendrő, Murány, Szepesház, Lőcse, Szeben, Bártfa, Makovicz 16; összesen 64 század, 9,600 emberrel.

Daczára annak, hogy a főparancsnok biztosított, miszerint hadseregének legnagyobb részét június hó kezdetén harcalképes állapotban a meghatározott gyülekező helyeken, Esztergom és Párkánynál találandja, mégis az összpontosítás befejeztéig az egész június hó eltelt; ámde a június hóval eltűnének a kedvező körülmények Buda vagy Fejérvár ostromára nézve is, minthogy időközben az ellenséges haderő a hadszínhelyre érkezett. A herczeg ily körülmények között még csak az újvári vállalat sikere iránt bírt bizodalommal, mivel az örökös tartományok, nemkülönb. Komárom és Lipót-vár közelsége az ostromló sereg szükségleteinek megszerzését nagy mértékben megkönnyíték, az elkülönített védőrség gyengesége pedig a vár visszafoglalását a török hadsereg megérkezése előtt valószínűvé tette. Az ostrom bevezetésül a herczeg még a neográdi erősség megvételét kívánta, miért is június 25-én 3000 lovassal annak kémszemléjét eszközölte. Minthogy azonban úgy találta, hogy Neograd rajtaütéssel el nem foglalható, rendes ostromlást pedig nem érdemel, a párkányi főhadiszállásra visszatérvén, valamennyi csapatot Újvár felé irányítá, mely erősséget a már ott lévő Heisler ezredes hadtestével július hó 7-én szoroson körülzároltatá. Július 8-án megérkezének Surány felől a lüneburgiak; 9-én pedig Lipót-vár felől a bajorok, mi által az Újvár alatti császári hadsereg számereje 43,000 főre emelkedett.

Miután a következő napon a hely kémszemléje megtörtént, a herczeg egy július 11-én tartott haditanácsban a támadást két oszlopban — a Forgách és Cseh bástyák ellen — határozá el; az első vezetésével *Croy* herczeg tábornaszernagy és a hannoveri herczeg felváltva bízták meg, az utóbbi pedig *Sereni* gr. bajor tábornaszernagyra bízott. Az első támadó oszlopnál naponta 1500 császári ugyan annyi lüneburgival, a másodiknál pedig 1500 császári ugyan annyi bajorral váltottat fel.

Az ostromlási munkálatokat, melyeknek könnyebb áttekint-

hetése céljából a szöveg alapján az alábbi alaprajzot állítottuk össze, wachtenburgi *Kleinwächter* főmérnök és ezredes vezette.

ÚJVÁR VISSZAFOGLALÁSA A TÖRÖKÖKTŐL 1685-BEN.

Következőekben adjuk az ostrom lefolyását a vár megvételeig:¹⁾

¹⁾ Az ostrom leírásánál használtattak: Tschernig, Das Königreich Ungarn stb. és diersburgi Röder műve, melyben a várívás lefolyása július 14-ig van leírva; egy anonymus naplója, Lajos badeni örgróf jelentései, Kleinwächter mérnök emlékirata, Caprara tábornagnak a császárhoz inté-

Julius 11-én pontban éjjeli 12 órakor megnyitattak a vívóárkok és az erősség ugyan az nap 700 lépésnyi távolságra fődött közeledő árkok (approches) segítségével megközelítettet.

Julius 12-én a vívóárkok annyira kiszélesítették, hogy azokban három ember egymás mellett állva, fődve volt; a tüzelés a várból gyenge vala és nem okozott nevezetes kárt, minek következtében a munkálatok az egész éjjel serényen folytattak.

Julius 13-án a két elkülönített támadó csoport közeledő árkaik egy a megtámadott arcvonallal párhuzamos vívóárok által összeköttettek (2-ik párhuzam), mely utóbbi az erősségtől 500 lépésnyi távolságra vala.

Körülbelül 100 török elfoglalta e napon az esztergomi kapu, illetőleg híd előtt lévő czölöpvédművet és innen heves lövöldözést folytatott, de a lövések az ostromlónak csak csekély kárt okozának. A párhuzamos vívóárok szárnyainak biztosítása czéljából egy-egy erőd (redoute) építése vétetett fogatba; egyszersmind három löveggátony építettett, és pedig egy a bal oldalon az *esztergomi kapu uralása*, egy a jobb oldalon az esetleges *kirohanások visszautasítása*, végre egy harmadik a vívóárkok bejáratánál a *munkásoknak lövés elleni fedezése* czéljából; a két első három-három, az utolsó pedig öt ágyút fogadhatott be.

E napon érkezett az ostromló táborba azon hír, miszerint a magyarországi seraskierré kinevezett *Ibrahim* pasa 40,000 emberrel Eszéknél a Dráván átkelni készül és a Hatvannál álló egri és nagyváradi pasák a vele való egyesülésre utasítottak.

E hírré Straszer alezredes, egy tapasztalt és bátor tiszt, azonnal Esztergomba küldetett, hogy ezen hely védőműveit, melyek annak visszafoglalása óta megfoghatlan módon elhanyagoltattak, kellő állapotba helyeztesse.

Julius 14-én a párhuzamos vívóárok közepén egy ellengátony építettett, 19 löveg számára, a vár felé domborodó ív alakban. Az ellenség szintén elsánczolta magát az esztergomi kapu előtt és e helyen két löveget alkalmazott. Este felé körülbelül 50 lovas kirohant a várból és az előrsökből többeket meglepve, felkonczolt; a

zett jelentései, végre egy a badeni nagyhercegi udvari könyvtárban őrzött, az ostromot bemutató tervrajz.

bajor dragonyosok ellentámadása azonban őket a várba azonnal visszaűzte.

Julius 15-én az ostromlók a vár árkát 100 lépésre megközelítették, minek folytán a közeledő árkok csúcspontjai egy új párhuzamos vívóárok (3-ik párhuzam) által összekötettek. Délelőtti 10 órakor kezdetett a tüzelés a jobboldali három löveg számára épített gátonyból a Forgách ordony csúcsa ellen és az egész nap folytatott.

Julius 16-án reggel a vívóárkok bejáratánál 6 löveg számára épített gátonyból a tűz szintén kezdetét vette; a nagy gátony munkálatai serényen folytak, annál is inkább, mivel a védő csak keveset tüzelt és magát általában igen csendesen viselte.

Julius 17-én reggel körülbelül 40 főből álló török csapat kirohant a várból, de csak hamar visszavettedett. A munkálatok a nagy gátornál folytattattak, a kész gátonyokból pedig a bástya lőrési lövöldöztettek. A nap folyamán elesett 11 és megsebesült 19 ember.

Julius 18-án a bal szárnyon is megkezdett a tüzelés, egy 3 löveggel bíró gátonyból, a Cseh ordony lőrési ellen. A nagy gátonyban este 9 löveg helyeztetett el. A nap folyamán elesett 1, megsebesült 3 ember.

Julius 19-én a tüzelés a nagy gátonyban elhelyezett 9 lövegből is megkezdett; a 3-ik párhuzamos vívóárkokban pedig egy mozsárgátöny építettett, 6 mozsár számára. Minthogy a hír, mely szerint a török hadsereg közeledőben volna, már ismételten megerősítettett, Heiszler ezredes 1500 lovassal hírszerzés céljából a Garan felé küldetett.

Julius 20-án a bajor és lüneburgi dragonyosok, a török sereg közeledésére vonatkozó hírek folytán, Komáromba küldettek azon célból, hogy itt a hajóhíd biztosítására hídfőt építsenek. A nagy gátöny e nap teljesen elkészítettett és éjjel a lövegekkel fölszereltetett.

Julius 21-én megkezdett a tüzelés a nagy gátöny 19 lövegből és a két, szintén legutóbb elkészített, mozsárgátöny 8, illetőleg 4 mozsarából.

Julius 22-én a tüzelés 19 ágyúból és 18 mozsárból kitünő eredménnyel folytatott.

Julius 23-án két új ellengátony, egyik 5 a másik 6 löveg számára, nyitvatott meg; egyszersmind kísérlet tétetett az árkon aknászokkal ladikokban átkelni és a csónakokat a várfalakhoz kapcsolni; a kísérlet, bár a vállalat Rózsa ezredes és az aknakapitány életébe került, meghiusult. Ugyan e nap Megrigny mérnök tanácsára az Ernst bástya előtt, a vár árok vizének lecsapolása céljából egy árok kiemelése határozatott el, mely munkálathoz naponta 600 ember vezényeltetett. A várparancsnok egyszersmind felszólított a vár átadására, de a felszólítás visszautasítván, a várnak rohammal való bevétele minden előkészület megtétetett; ezek közé tartozott különösen két rőzsegátnak az árokban való feltöltése, melyek tényleges elkészítése azonban csak 25-én következett be.

Julius 24-én 200 janicsár a várból a bécsi kapunál kirohant, a vár előtti magas fű által elfödve a kapu előtt egy befejezetlen redout sváb őrségét világos nappal meglepte s közülök 1 alezredest, 1 kapitányt, 1 hadnagyot és 120 közlegényt fölkoncizolván, fejeiket török szokás szerint póznákon a bástyákra tűzte.

Heiszler ezredes a Garan melletti vezényeltetéséről bevonult, jelentvén, hogy egy török sereget az egri és temesvári pasák alatt még mindig az Ipoly és Garan közt áll, a főserg azonban 22-én Buda alá érkezett.

Julius 25-én a tüzelés a két szárnyon lévő ellengátonyból az ordonyok belső oldalécai ellen is megkezdett; egyszersmind a 3-dik párhuzamból kiindulva a két árokgát elkészítéséhez fogtak, melyek közül az egyik a «Forgách» bástya jobb, a másik pedig a «Cseh» bástya bal arcoldalának közepére irányított. Ezen, a vár sorsára nézve oly nagy befolyású munkálatnak megkezdése kizavarta a védőrséget eddigi tétlenségéből; még az nap intéztetett egy kirohanás az árokmunkálatokra, melyeket ugyan lerombolni nem sikerült, de több tiszt, altiszt és közvitéz megöletett.

Julius 26-án a törökök az esztergomi kapunál újra kirotottak, mely alkalommal sikerült nekiök az «Ernst» bástyánál a vár-árok vizének lecsapolása céljából kiemelt árkot 40 ölnyi hosszúságban betölteni.

Hasonló kísérletek megakadályozása céljából az esztergomi kapu előtt egy 500 lépés hosszú vívóárok készítettet és ez a 3-dik párhuzammal összeköttetésbe hozatott.

Julius 27-én az árokgátak építése majd a bástyáig haladt, de e munkálatok a következő napokban majd teljesen megsemmisítették.

Julius 28-án ugyanis az ellenség bombák és szurkos tekercek hajítása által a Forgách bástya előtti, *Julius 29-én* pedig a Cseh előtti gátat, valamint a bajorok egyik löveggátját is fölgújtotta, minek folytán az árokgátak a víz színéig leégtek. A fővezérlethez egyidejűleg értesítés jutott, miszerint a török hadsereg Budát elhagyá és Esztergom ellen nyomúl, miből Károly herceg azt következteté, hogy a török fővezér Esztergom vívását és egyszersmind Újvár fölmentését szándékolja; elhatározá tehát, miszerint Újvár ostromának folytatása mellett az előbbinek segítségére siet, mely kettős vállalatra magát elég erősnek érzé.

Julius 30- és 31-dikén a leégett löveggátot újra fölépíttették; az árokgátaknál a munka szintén serényen folyt. Az utóbbi napon egy huszár azon hírt hozta, hogy az ellenség, körülbelül 40,000 emberrel, Esztergomot körülzárta.

Augusztus 1-én a törökök az esztergomi kapunál újra kitörték. E helyen a lecsapoló árok biztosítása czéljából készített vékony, hosszú és kellőleg nem biztosított vívóárok igen szúrta szemeiket; erre rontának tehát, az őrségből 50 embert fölkonczoltak, Gallenfels alezredest, több tisztet, altisztet és közlegényt pedig megsebesítettek.

A védőrség erélyes fellépése és az utolsó napokban általa kivívott eredmények, párosúlva azon ténnyel, hogy a seraskier Esztergomot és Visegrádot egyszerre körülzárva tartá, nem csekély zavart okoztak a főhadiszálláson. A fővezérlet nem bírt a seraskier valódi tervén tisztán átlátni és azt kezdé hinni, miszerint a csász. sereget csak a jobb partra való átlépésre akarja bírni, hogy azután a balparton gyorsan és túlerővel a gyöngye ostromló hadtestre törhessen; e föltevés valószínűsége nyert azon hír által, hogy a török Vácznál hidat verni készül.¹⁾

¹⁾ Érdekes képet nyújt a főhadiszálláson ekkor uralkodott zavarról Lajos badeni őrgrófnak augusztus 1-én nagybátyjához intézett következő levele:

«Il est plus de 7 ou 8 iours que la teste nous tourne, et ie ne veux

Augusztus 2-, 3-án és 4-én az árokgátak fölépítése erélyesen folytatott és azok oly állapotba helyeztetének, miszerint a tűz ellen biztosítva legyenek; 3-án azon kívül a herczeg 200 magyart vezényelt a betöltött lecsapoló árok újbóli megnyitására. Souches tábornagynagy 2-án az árokmunkálatoknál életveszélyesen megsebesített.

Augusztus 4-én megérkezének a táborban a kölni választó fejedelem segélycsapatai.

Augusztus 5-én három új réselő gátony építettett; egyik 23 löveg számára, a harmadik párhuzamos vívóárok közepén domború ívben az átellenes courtina felé, a másik kettő öt-öt löveg számára, a várárok szélén, a megtámadott ordonyok belső arcoldalai ellen.

Időközben kezdetét vette Esztergomnak a török hadsereg általi szabályszerű ostromlása. A főhadí szállásban a teendőkre nézve

iamais estre homme de Bien si nous ne demeurions encor trois mois sur le bord lu fossé si l'enemis estoit celeument de mille hommes plus fort qu' il nest. La sottise qon ast fait, de faire la breche avant d'estre en estast dinsulter la place, paroît maintenant tout entiere, et ie crois qu'il seroit tout aussy facile d'ataquer un nouveaux bastion que celuy qui paroît si desolé, car lennemis y ast fait de retrengement qui valent mieux que le chemin de roudes, dont il tiroit autrefoy, et ie ne doute pas qu'il naient contremine partout. Cependent nostre incertitude les rassure et ses gens qui nosoit montrer le né, commencent a devenir insolents comme la garnison de Bude (Budának 1684-ben megghiúsúlt ostrománál), et pour marque de cela il on fait cest apresmidie une sortie ie ne say par ou, sur une lignie qon avoit fait depuis la gauche de nostre retranchement ver un fosse par ou lon peut facilement seigner le fosse de la ville, et parce q'on vent malgré la raison estandre des grande lignie sen defence, ny place d' armes elle ast esté culbute sen beaucoup de resistance, avec perte de trente ou quarentes hommes et plusieurs officiers: Galenfels et quelques autres capitaines en font pour des bon coups de mosquets, et avec tous cela nous nen deviendrons pas plus sage; l'arme ennemie est a Gran den le dessein de lassiéger a ce que lon dit, nous courerons aux secour, et parce que Waldec nast pas voulu rester icy, lon laisserat le soing du siege a Comte Caprara, avec douz ou quinze mille hommes, tant de celle de Lampereur que d'autres troupes; ie souhaite qu'il sen demelle bien et crois que nous orons lieux d'estre satisfait Si apres une heureuxe expedition du coste de Grane nous le trouvons d'en l'estast q'on Le laisse; ie ly bayse les mains et parce que la poste part ie me rements a la premiere occasion et suis avec bien de submission de V. A. le très humble serviteur».

a bizonytalanság és zavar még mindig tartott; némelyek tanácsolák Újvár ostromlásának osztatlan erővel való folytatását és Esztergom fölládozását, mások, köztük első sorban Lajos badeni örgróf ellenzék e nézetet, mert Esztergomnak és vele együtt a Duna folyamnak Budáig való birtoklását az aránylag csekélyebb fontosságú Újvárnál sokkal értékesebbnek tarták és Esztergomnak haladéktalan fölmentése mellett nyilatkoztak. Az örgróf nézete egy augusztus 6-án tartott haditanácsban győzván, a herczeg elhatározá, hogy Caprara tábornagyot egy megfelelő csapattesttel *Újvár* ostromlásának folytatására visszahagyja, a fősereggel pedig azonnal Esztergom fölmentésére indul.¹⁾

¹⁾ Elhatározásáról a császárnak következő jelentést küldé:

«Eur Kay. May. khan ich allerunterthänigst zu berichten nicht vmbgehen, welcher gestalten die vergangene nacht der Graff von Lamberg widerumb angelangt ist, vndt Mir zwey schreiben von Eur Kay. May. überbracht hat, auss welchen ich ersiehe, dass Eur Kay. May. in sorgen stehen, ob der Feindt Grann nicht mit ernst angreiffete, dass Er nur suchen wuerde den maisten Thail von Euer Kay. May. Armée von hier hinweckh zuziehen, vndt sodann desto leichter gegen den Corps, welches alhier zuverbleiben hat, operiren khönen, auf welches auch am maisten achtzugeben ist; Eur Kay. May. werden aber aus dem letzten schreiben des Obrist-Leuth. Strassers, welches Ich Eur Kay. May. überschücket, auch beraithss allergnädigst ansehen haben, dass er berichten Thuett, dass der Feindt die tranchementen nicht allein schon geöffnet habe, sondern auch die Vöstung mit 4 grossen Stuckhen beschiessen, vndt Mörsern Bomben einwerffen Thuet. Gestern abents auch ist Rätz anhero von des Feindts Läger khommen, welcher saget, dass die Tyrkhen nicht mehr weith gewesen wahren von denen Palisaten der contre escarpen, vndt weillen mann ein 7 tåg biss dahin nacher Gran zu marschieren hat, ist durch Eur Kay. May. Generalitet vor guett befunden worden, diesen march nicht mehr lenger zu verschieben, so habe Ich auch recognoscieren lassen, ob der Feindt zu schlagung emer Bütkhen über die Donav bey Wäitzen einige Disposition vorkehren Thuet, So ist aber nicht das geringste zu sehen gewesen, vnd seindt alle die Tyrkhische troupen vnd Tardern, welche diesseits der Donav gestanden, auf iene seithen marchiert; Vnd nachdeme ich den Graffen Caprara mit einem Corps, wie auss der Beylage zu ansehen, alhier zu lassen, die anstaldt wurde gemacht haben, werde Ich morgen meinen march mit der Armée gegen Comorn fortsetzen, vnd von dortaus weither gegen Grann fort, wie ich es vor nöthig zu sein erachten werde; Aus gegenwärtigen Abriss geruehen Euer Kay. May. allergnädigst zu ansehen, in wass Stand sowohl

A fölmentő hadsereg az elhatározás szerint augusztus 7-én Komárom felé elvonult. A sereghez csatlakoztak a bajor választó fejedelem, Waldeck herceg, Badeni Lajos örgróf, valamennyi jelenlevő herceggel. A sereg 35 zászlóaljából és 90 lovas századból állott, 60 löveggel; — összes számereje 40,000 ember volt. — Újvár alatt egy különböző elemekből összeállított 16,000 főnyi számerejű hadtest maradt vissza. Caprara tábornagnak, kinek a főparancsnok az ostrom serény és erélyes folytatását, nemkülönben annak külső befolyások ellen való biztosítását különösen kötelességévé tette, első gondja volt az igen nagy kiterjedésben épített ostromvonalat (circumvallatio) rövidíteni és a Nyitra gázlót tábori védőművek által biztosítani; ez utóbbi annál inkább szükségesnek mutatkozott, mert a víz a tartós szárazság folytán nagy mértékben leapedt.

E munkálatok az ostromló hadtest erejét teljesen igénybe vették, s így a két árokgát és a nagy gátony építése augusztus 7-én és 8-án csak keveset haladt. Minthogy a jobboldali gát a Forgách ordony főréséhez már igen közel volt, az ellenség azt bombákkal, szurkos tekercekkel és más gyújtó anyaggal újra fölgyújtani próbálta, de az alkalmazott elővigyázati rendszabályok folytán czélt nem ért. Esztergom felől tartós ágyútűz volt hallható, mi arra engedett következtetni, hogy a törökök az erősséget erő en szorongatják. A tábornagy tehát azon irányban erős járőröket küldött ki.¹⁾

Augusztus 11-én a jobboldali árokgát még inkább kiszélesített; a török újra megkísérté bombákkal való megrongálását, de ezúttal is csak csekély károkat okozott. A várárok lecsapolása is erellyel folyt; a víz mélységének 10 ike éjjelen történt megmérése azt eredményezte, hogy a víz már csak térdmagasságú.

die approchen gegen der Statt Neuheussl als auch die tranchemente gelassen worden, welche Ich hoffe, dass Sie wenigist in Ihrem Stand würden erhalten werden khönnen. Wormit zu beharlichen dero hohen Hulden, vndt Gnaden Mich allerunterthänigst gehorsambst empfehle». — A jelentés eredetije a badeni nagyhercegi levéltárban. A melléklet 6,000 császárit, 2,100 bajort, 2000 lüneburgit, 1400 kölnit, 1600 svábot, 1400 frankot, 1500 hajdút, összesen 16,000 embert mutat ki.

¹⁾ Caprara tábornagy jelentése 1685 augusztus hó 9-ről; ez, mint a többi idézett jelentés eredetiben a nagyhercegi udvari levéltárban.

Azon hír folytán, hogy a török sereg 10-dikén Esztergom ostromát abbanhagyta és a fölmentő hadsereggel szemben a Duna völgyében táborozik, a tábornagy újra és sűrűen erős járőröket küldött Párkány és az Ipoly felé, hogy a történeendőkről ideje korán értesítést nyerjen. Augusztus 7-ike óta a vár előtt elesett: Sallaburg gróf bajor ezredes, de Ville mérnök, két hadnagy és 24 közlegény; Zimmermann tüzérkapitány halálosan megsebesült.¹⁾

Augusztus 12-én az éj beálltával 12 nehéz löveg állíttatott a nagy gátonyba; az éj igen világos volt, minek folytán a baloldali árokgát munkálatainál 7 gyalogos agyonlövetett, 23 harc- képtelenné tétetett, de a gát mindennek daczára néhány öllel meghosszabbíttatott.

Augusztus 13-ika éjjelen a munkálatok az árok átjáróknál újra 12 halottba és ugyanannyi sebesültbe kerültek; a nagy gátonyba további 12 löveg állíttatott be. A két árokgát közeli befejezése a rohamhoz szükséges rendszabályok megállapítását tették szükségessé. A tábornagy e végett roham eszközöket hozatott Komáromból, az árok szélén levő két réselő gátont egy közlekedő vonallal köttette egybe azon célból, hogy az ott elhelyezendő csapat az árok-átjárást puskatűzzel támogassa, végre a rohamoszlopok biztos felállítása céljából az árokgátak bejáratainál fedett gyülekező tereket rendeztetett be.²⁾

Augusztus 15-én kezdék a réselő-gátonyok, melyeknek tüze- lése a roham előkészületeinek befejezéséig visszatartatott, rettene- tes munkájukat. 43 nehéz löveg és 10 mozsár oly túlsúllyal hatott a megtámadt részek arcoldalai, oldalékai és courtinjája ellen, hogy az ellenséges tűz teljesen elnémült és a munkálatokat a megkezdett összekötő vonalon, a gyülekező tereken és az árokgátakon fényes nappal akadálytalanul folytatni lehetett. Délután az ellenség a Forgách bástyáról az árokgátat kézi granátok és szurkos tekercesek segítségével ismét meggyújtotta ugyan, de a célszerűen előkészített oltási berendezések a tűz gyors elfojtását lehetővé tevék és a gát hova-előbb ismét eredeti állapotába volt helyezhető.³⁾

¹⁾ Caprara tábornagy jelentése augusztus 12-kéről.

²⁾ Caprara tábornagy 13- és 14-dikéről kelt jelentései.

³⁾ Caprara tábornagy augusztus 15-dikéről.

A tüzelés *augusztus hó 16- és 17-én* egyenlő erővel és oly hatással folytattatott, hogy az egész arczonal majd teljesen összeromboltatott, a védőgát pedig annyira összelövetett, hogy azon egész lovas századokkal föl lehetett volna jutni; az árokgátak és a roham többi előkészületei szintén befeztettek. A roham ennek folytán egy *augusztus 17-én* tartott haditanácsban ép azon perczen határozottatott el, midőn a lotharingiai herczegnek a törökök fölött Esztergomnál *augusztus 16-án* aratott győzelméről szóló örömhír a táborba érkezett.

Augusztus 18-án korán reggel kellett volna a rohamnak megtörténnie; a kiszemelt csapatok a támadásra készen, parancsot várva, gyülekező tereiken álltak, midőn egy hirtelen beállott heves záporosó, mely a lejteket igen csuszamlósakká tette s melynek folytán attól is kelle tartani, hogy a puskák csütörtököt mondanak, a tábornagyot arra indítá, hogy a rohamot más napra halassza, miért is a csapatokat bevonúltatta. Az ellenség ez időközt ügyesen arra használta föl, hogy helyzetét a rések mögött épített czölöpvédőművek és másod-védgátak segítségével megerősítse, a rést pedig földdel töltött faládákkal elzárja.¹⁾

Augusztus 19-én hajnalban az ostromló hadtest újra fegyverbe lépett. A rohamra kiszemelt csapatok, 3000 ember, két, egyenkint 1500 főből álló, oszlopba sorakozva felállítási helyeikre vezettettek; a bal oldali oszlopot *Rummel* bajor tábornok, a jobb oldalit pedig *Scherffenberg* gróf táborszernagy vezényelte; maga a tábornagy Kleinwächter főmérnök kíséretében, a *Dumont* lüneburgi tábornok által vezényelt tartaléknál tartózkodott. A roham-oszlopok reggeli 7 órakor indultak meg; két órai harc után a császári zászlók lobogtak a megvett erősség védgátjain és *Scherffenberg* gróf a győzelemről szóló jelentéssel Bécsbe sietett.²⁾

¹⁾ Caprara tábornagy *augusztus 17- és 18-ról* kelt jelentései.

²⁾ A tábornagy győzelmi jelentésének eredeti szövege a következő: «Neuhäusel den 19. August um 10 Uhr Vormittag. Allergnädigster Kayser, König und Herr, Herr etc. Der jüngst vorgehabte, vnd gestern morgen durch den Platzregen eingestellte Sturm ist nach Veränderung des Wetters Entlich heute vmb 7 Uhr Vormittag in der Eur. Kay. May. vberschriebenen Ordnung, vber beede Täm, á faveur des grossen geschütz an die Brechen

A nagy gyönyörű újvári várzászló rohamközben a sváb kerület csapatai kezébe jutott, melyek vezére, Károly Gusztáv baden-durlachi örgróf, azt később a sváb kerület rendeinek ajánlodekozta; hadi szerekben találtatott: 99 löveg, 1000 mázsa lőpor, több 3 mázsa sulyú egész ólom lemez, 20 mázsa öntött ólom, 300 mázsa gyútaes, nagy mennyiségű ágyú-golyó és közel egy évre elegendő mennyiségű elelem. Ha visszaemlékezünk, hogy 22 év előtt a makacs védelme által híressé vált Újvárnak a szerenczés *Achmet* pasa nagyvezir által történt megvétele, e helynek Magyarország nyugoti határához való közelsége miatt, az egész kereszténységet

angesetzt, vnd mit solch resoluirter Tapferkeit prosequirt worden, dass vnserige Commandirte die von Feinde beschehene Desperate resistenz gar bald Vberwunden, Beede Wall bestigen, die belagerten Verfolgt, mit ihnen zugleich hineingetrungen, vnd die Festung mit Stürmender hand, Gott lob glicklich, Erobert haben. Die gvarnison in 1000 Mann stark, Weil sie die extremität Erwartet, vnd Ich sowohl selbte, als alle Leuthe den Stürmenden Preiss geben ist in der furia sambt den Bassa meisst alle nider gehauet. vnd die statt zugleich geplündert worden, Vnser Seits aber ist der Verlust sehr gering, vnd weiss ich noch nicht eigentlich, Wie hoch derselbe an Tod vnd blessirten sich Erstrecken möge: Ich kan nicht Euer Kay. May. genugsamb rühmen, Wie Tapfer in dieser occasion Euer Kay. May. Eigene vnd der sämbtlichen alljrten Infanteria sich gehalten, vnd was Ein sonderlichen Valor vnd Conduicte all die Officir derbey gezeugt haben. Vberbringen dieses der General-Wachtmeister Graff Scherffenberg, Wirdt Euer Kay. May. die particularia von der gantzen action, Welche ich nicht so in Eyll Vberschreiben kann, aussführlich in aller Vnterthänigkeit berichten. Er hatt gewiss, Wie allezeit, so auch diss mahl Seinen absonderlichen Eyffer in Euer Kay. May. dienst gezeugt, vnd meritiret wollt Euer Kay. May. gnad. Er hatt die attaque rechter hand geführt, Warbey auch das Delaverischen Regiments Obrist Leuttenannt Baron d'Asty sich gleichfalls unter den Ersten segnaliret. Die attaque linker hands hatt der Churbayrische General-Wachtmeister Rummel, vnd die reserva bey mihr der Lüneburgische General-Wachtmeister Dumont mit gleichmässiger Tapferkeit, resolution vnd guetter Conduicte commandirt, auch die andere vnter ihn gestandene Officir alle Ihr Devoir höchst höchst Preisswürdig Erweisen. Ich werde indessen biss auf weitere Disposition die Regimenter Dela Verne vnd Aspremont in die Vöstung hineinlegen, vnd die nothwendigste arbeith, so vill mir möglich vornemben lassen; So dan für Kay. May. dero Waffen Gott der Allmächtige weiters Segnen wolle, von allen vnd Jeden aller Vnterthänigst zu relationiren nicht ermanglen. Warmit Mich zu beharlichen Kay. Hohen Hulden vnd Gnaden aller Vnterthänigst empfehend.»

szomorúságba ejté, úgy megérthetjük azon általános és le nem írható örömmujongást, melyet a török uralom e védbástyájának visszafoglalása egész Európában okozott.¹⁾

Újvár megrétele 1704 ben Rákóczi által.

Újvár visszafoglalása után csak hamar megszűnik a török uralom Magyarországon. A keresztény hadak diadalról diadala sietnek és rövid egynéhány év után már a Balkán lábainál találjuk őket. E diadal a magyarországi végvárok legnagyobb részének történetét befejezésre juttatá s azok nagy részénél s így Újvárnál is, az erődítések ki sem javítottak, hanem megrongált állapotukban hagytak. De nem telt el két évtized és Újvár védőműveinek új, fontos feladatot kelle teljesíteniök.

A nemzet régi sérelmei a török uralom megszűnte után nem csak nem orvosoltatván, hanem még öregbítettvén, a nemzeti visszahatás a XVIII-ik század elején erőszakos módon nyilvánult és azon események következének, melyeket a történelem «II. Rákóczi Ferencz fölkelése» elnevezéssel örökített meg.

• Rákóczi az 1701-ik év november 7-én szabadul meg bécsújhelyi fogságából és szerencsésen Lengyelországba menekül. Az 1703-ik év június 16-án átlépi a Vereczke szorosnál a határt és Tokaj megvétele után főhadiszállását 1704 január 1-én Miskolcra és január közepén Gyöngyöstre helyezi át.

A kuruczok *Érsekújvárt*, több erősséggel együtt, már az 1703—1704-ik télen folytonosan szorongaták, de a várat a fölkelés számára megnyerni nem sikerült.

Rákóczi Újvár birtoklására nagy súlyt fektetvén, azonnal

¹⁾ Érdekesnek tartjuk fölemlíteni, hogy a badeni örgrófok gyűjteményében Újvár visszafoglalásáról egy numismatikai emlék őriztetik. Egy ezüst érem ez, melynek fölappja a császári korona alatt egy babérral körülfont «L» betűt mutat; ez alatt pedig áll:

«Neuhausel Ao. 1781 Erbaut Ao. 1663 26. Sept. Durch Accord Au Die Turken Kommen. Dann Ao. 1685 Den 19. Aug. Durch K. M. Leopoldischen Waffen Mit Sturm Wider Erobert Wordn. Gott Sey Die Ehr».

A hátlapján félkörben az ostromolt Újvár látható, fölötte egy a nap sugaraiból kibontakozó sas lebeg, egy babérrággal csőrében: «Dem Leopold Das Gluck Ist Hold. Den Glucks Stern Klar, Neuhausel Stellt Dar» telirattal. A körirat pedig: «Der Christen Gegenwehr. Dem Höchsten Sey Die Ehr. Siegpalmet Mehr Und Mehr».

elhatározá annak elfoglalását, s e szándék végrehajtásától egyelőre csak a neki a császár által Széchenyi érsek útján felajánlott, s a béke visszaállítására célzó értekezletek tarták vissza. 1704 október közepe táján végre *Bottyán János* tábornokát, előbbi császári ezredest, Érsekújvár körülzárolására küldé. Ő maga emlékirataiban erről s a vár föladásáról a következőket írja: «Még a selmeczi értekezletek előtt föltettem magamban *Érsekújvár* elfoglalását, melynek a törököktől lett visszafoglaltatásakor tört régi rései csak czölöpzetekkel voltak kitöltve. Ezen erősségnek nem volt fedett útja, árkat le lehetett csapolni és könnyen le lehetett belé menni. A lakosság magyar lévén, pártunkon volt, a német helyőrség pedig gyenge vala és oly tiszték valának közöttük, a kik munkácsi váram őrségéből valók voltak és engem igen jól ismerének. Táboromban voltak azon ágyúk és mozsarak is, a melyekkel Szegedet akarám ostromolni, s mihelyt Kassa feladatott, rendelkeztem, hogy faltörő ütegeket szállítsanak hozzám, a melyekkel Leopoldvárást ostromolhassam. Ez volt oka, hogy az egyesült hollandi statusok közbenjáró követének a fegyverszünet meghosszabbítására vonatkozó kérését megtagadám. Mihelyt tehát a fegyverszünet lejárt, az e célra rendelt csapatok készen levén, gyorsan előnyomultam, Érsekújvárt körülzárolám, s néhány napi bombázás után rohamot rendelék, hogy így a magyar lakosság elhatározhassa magát, hogy a parancsnokot kényszeríti a vár megadására. Amint rohamoszlopaim megindultak: az ellenség azonnal feladási jelt veretvén, capitulált.»¹⁾ Ez 1704 november hó 17-én történt.

Az 1000 hajdú által november 16-ról 17-re következő éjjelen foganatosított rohamot úgy látszik *Bottyán János* tábornok vezénylé, mert a foglyok az ő rendelkezései alá jutottak.²⁾

Bottyán a fejedelem jóváhagyásával *Ilosvay Imre* ezredest tette az erősség parancsnokává, s védőrségül egyelőre 500 gyalogost és 300 lovast rendelt. Újvár megvétele nagy előnyt biztosított a *kuruczok* részére, mert a *labanczok* e hírre fölőtte elrémülének és seregestül állottak Rákóczi zászlai alá. Még a ráczok közül is ekkor sokan kuruczokká lettek.³⁾

¹⁾ Thalynál.

²⁾ Kolinovics. Thaly K. *Bottyán János*, II. Rákóczi F. vezénylő tábornoka.

³⁾ U. o.

Újvár újjáerődítése Rákóczi által 1706—1708.

Rákóczi Érsekújvár katonai jelentőségét fölismervén, nem csak az erősség fogyatkozásainak kijavítását, hanem annak újjáerődítését is elhatározá. Ezen újjáerődítést *De Rivière*-re bízta, kiről a fejedelem írja, hogy «francia protestáns vala, becsületes ember és elég jó hadmérnök». De Rivière az újjáerődítést az I-ső mellékleten látható alaprajz szerint fogantatosítá. Az erősség ellenálló képességét emelendő, kifalaztatá a belső ároklettet (*escarpe*), a *courtinák* elé nagy föld-ravelinokat épített, melyek egyrészt e gyöngébb vonalakat fődék, másrészt pedig mellvédeikről az előtér, a bástyákkal egyetemben, keresztűz alá volt vehető. A külső árokletjt (*contrescarpe*) mentén fődött útat (*chemin couvert*) készített, mely a védőrség kirohanásainál gyülekező helyül szolgálván, e vállalatokat biztosítá és egyszersmind hatásosabbá tevő, másrészt pedig az előtte fekvő sikamra (*glacis*) pászttázó puskatűz kifejtését engedé meg. Az erősség ellenálló képességét még emelendő, De Rivière az árteret is újra szabályozá és a *glacis* előtt több ár-katlant (*Inundationskessel*) telepítte. A bástyákon *cavalier*-szerű *casamatált* épületeket emele, melyek biztosított szertáarakat és raktáarakat képezének. Minthogy a vármalom az erősség élelmezésére, tehát ellenálló képességének tartamára is nagy befolyással vala, főbb gondjaihoz tartozott annak, valamint a vizét beeresztő zilipnek biztosítása, minek következtében egy külső védmű (*ouvrage detaché*), az úgynevezett *malomerdő* keletkezett. Ez egy *czölöpmű* vala, mely úgy puskatűz, mint lövegek általi védelemre berendezve és kellőleg felszerelve volt.

A várnak védő aknarendszerrel való ellátása is terveztetett, sőt helyenkint kiépítése kezdetét is vette, de e rendszer alig fejezetett be; e mellett bizonyít ugyanis azon körülmény, miszerint az aknaharcznak az ostromok történetében semmi nyomát nem leltük. Különben egy aknarendszer alkalmazására Újvárnál a talajviszonyok sem valának alkalmasak. A megkezdett tárnak inkább hadi szerek elrejtésére használtattak.

Újvár sikertelen rivása a császáriak által 1708-ban.

Érsek-Újvár birtoklása Rákóczi számára a Vág és Garam folyók mellékének állandó birtokát biztosítá és nyugoti valamint északnyugoti vállalatai számára biztosított hadászati alap- és sarkpontúl

szolgált. Igen természetes tehát, hogy a császáriak minden igyekezete az erősség megvételére irányúla és e czélt soha szem elől nem téveszték. Nagyobb előkészületeket a vár megvételére azonban csak 1708-ban tehettek, midőn újjáerődítése már befejezve vala.

Az *újvári* vagy *vág-garan-melléki* generálisság parancsnoka ez időben *Bottyán János* vezénylő tábornok vala és a generálisság állott: az Érsek-Újvár, Nyitra s Csenke vár (Karva) nagyobb, Sempte, Sellye, Sasvár, Detrekő, Éleskő, Szomolány, Csejte, Galgócz, Tapolcsány, Ugrócz, Temetvény, Léva, Csábrág, Szécsény, Gács stb. kisebb erősségekből, végre az Esztergomot, Komáromot, Pozsonyt, Lipótvárát, Trencsényt körül táborozó s az ausztriai és morva végekre vigyázó hadak fölötti parancsnokságból. A *Morva* vizétől le egész a *Mátraig*, s a bányavárosok mentén föl *Trencsényig* terjedt. A bányavárosok külön parancsnokok alatt voltak.¹⁾ A magyarországi hadszínhelyen működő császári csapatok főparancsnokául a *Bottyán* huszárjai által 1708 február hó 16-án elfogott *Stahremberg Miksa* fővezér helyébe újra a kegyetlen, magyargyűlölő, öreg *Heister* Sigbert gróf tábornagy neveztetett ki.

Az 1708-dik év augusztus havában sok nehéz csapás érte a fölkelőket. A balvégzetű *trencsényi* ütközet után gyorsan következének *Nyitra* feladása, *Ocskay* és *Bezeredy* árulásai. E csapásokat azonban némileg ellensúlyozá *Eszterházy* Antalnak Ausztria ellen irányított szerencsés vállalatja, mely József császárt arra készíteté, hogy Heister a Dunántúlra rendelje, nemkülömben a Béri *Balogh* Ádám dandárnok vitézsége által kiküzdött eredmények; végre Heister távolléte fölszabadítá *Bottyánt* és ennek alkalmat nyujta újra a Fehérhegyeken túl Morvaországba nyomulni.

Heister a Dunántúlon mit sem végezhetvén, szeptember 19-én Pápáról Győr felé vonúl, *Pálffy* János gróf lovassági tábornoknak pedig parancsot küld *Újvár* vívásának megkezdése végett, hol külömben nemsokára személyesen megjelenik. *Bottyán* tábornok, komáromi kémjeitől nyert azon hírre, miszerint Heister nagyban készül *Újvár* ostromára a Fehérhegyeken túlról visszatér a gondjaira bízott fenyegedett erősségbe.

A várat élelmi-szerekkel bőven ellátván és annak megtart-

¹⁾ Tha'y K. *Bottyán* élete.

hatására minden intézkedést megtévén, tudósítja a fejedelmet a kuruczság legfontosabb várának veszedelméről. Ő — írta Bottyán Rákóczinak — nem akarván a nagybecsű pont oltalmát senki másra bízni, maga a várba zárkózik s kész azt az utolsó csepp vérig védeni, az ország iránti hűségében a legsúlyosabb körülmények között sem fog eltántorodni, de más részről könyörög Ő Fenségének ne engedje ügyöknek ezen legerősebb bástyáját s leghívebb szolgáját elveszni, hanem annak idején segítse meg.¹⁾

Bottyán e levelet egy elszánt embere, *Újvárfi* zászlótartó által küldé Rákóczinak. A fejedelem biztató tudósítással bocsátá Újváryt vissza Újvárba és Bottyánt utasítá, miszerint az őrséget, melynek erősítésére *Radics* hajdú-ezredét küldé báró *Limprecht* ezredessel, s vagy 500 lovast, összesen 2000 embert, esküdtesse fel újra s elegendő élelmet szállítson be. Lőszer vala bőven. A védőrség a beküldött 2000 emberrel s a karvai sáncznak is a várba vont hajdúival most már 5000 re emelkedett. Rákóczi nem engedé meg, hogy Bottyán, kinek hűségét és serény fáradozásait igen köszöné, életét Újvárban veszélyeztesse; az erősség parancsnokául *Berthoty Istvánt*, a lovasság fölé külön *Géczy Gábort*, a gyalogság fölé *Limprechtet* és a pénzügyek vezetőjeül *Szluha Ferenczet*²⁾ nevezé ki, oly módon, miszerint ezek egymás tudta nélkül mit sem intézhessenek, hanem csak közakarattal, hogy árulás be ne következhessek. A tüzérséget *Rothenstein* nevű igen jeles tiszt igazgatá.³⁾

Bottyán a főtiszteket mindhalálig való védelemre újra fölesketé, másrészt tudatá velök, hogy *Bercsényi* és ő kívülről lovasságokkal szüntelenül az erősség körül leendnek és a várat segítődk, Heister t háborgatandják. Ily intézkedések után hagyá el Bottyán a föllekesült, elszánt népet, hogy a Garamnál *Bercsényi*-vel egyesüljön.

Újvár erőssége újjáerődítése után kétségkívül megérdemlé a rendes ostromlást. Heister azonban kicsinylé a vár ellenálló képességét és azt remélé, miszerint egy bombázás — hasonlóképmint

¹⁾ Kolinovics. Thalynál.

²⁾ Szluha bécsujhelyi fogságából Rákóczi szabadulása után elbocsátott.

³⁾ Kolinovics; Thalynál.

Nyitránál — elegendő lesz az erősség átadásának kierőszakolására. Ennek tulajdonítható, hogy az erősség, daczára annak, hogy a császáriak már szeptember 21-én alája érkeztek, october 3-án még körülzárólva nem vala, minek folytán a védőrséget még tovább erősíteni is sikerült. A rendes szabályszerű ostrom végre elkerülhetlennek mutatkozván, Heister tábornagy Komáromból nagymennyiségű ostromszert, faltörő ágyúkat és gyalogságot hozatott, szóval az ostromra erős készüléteket tett. A támadásra az észak-keleti arcvonal (Cseh és Forgách bástya) vétetett kilátásba és különösen annak jobboldali (Cseh) bástyája ellen irányított.

Az első párhuzam (I. a II. táblát, 5-ik melléklet) a sikamtól körülbelül 400 lépésnyire vonatott; a közeledő árkok (approches) az alig 250 lépés szélességű területen a ravelin fővonala és a Nyitra folyó ága közt ásattak előre; az utóbbi e munkálatok által elzárattott és szárazzá tétetett. Az ár-katlan beeresztő zsilipénél a közeledő árkok biztosítása céljából egy zárt sáncz építettett és a várívás munkálatai ily módon a glacis tarajvonaláig folytattattak vala.

A glacis bontó-, réstűtő- és mozsár-gátonyokkal koronáztatott. A tüzelés ezekből szeptember 28-án már megkezdett, de oly gyenge vala, hogy a védő «zeneszó mellett mulatott». ¹⁾ A tüzelés minőség tekintetében épen nem volt kielégítő. Bécsbe jelentetett: «Tüzelésünk nem is mind jó; sok golyó a levegőben elpattan és hatás nélkül marad». A védőrség óvintézkedései szintén hozzájárultak a bombák hatásának csökkentésére; «a házak fedeleit leszédtek és az utcák köveit fölverték» hogy a bombák a földbe fúródjanak. ²⁾

A támadó eszközök elégtelensége és meg nem felelő alkalmazása folytán a védőrség bátorsága emelkedett és erélyes ellenállásra valamint a hely nagy kiterjedése által okozott fáradalmak állhatatos elviselésére képesítettett. Tüzelése a támadóéval szemben teljesen elégségesnek mutatkozott. A Nyitra bal partján álló kurucz csapatok, melyek eleinte arra szoritkoznak, hogy a várívást kellő

¹⁾ Ez különösen october 4-én észleltetett, midőn a «várbeliek nagy örömet indítának Rákóczi Ferencz neve jeles napja kedvéért» Spangár; Thalynál.

²⁾ Kovács J. Krónikája.

távolságból megfigyeljék, mindinkább felbátorítottak. October elején *Miklóssi* megtámadá a császáriakat, egyszersmind pedig 4 kurucz-ezred mutatkozott Nagy-Tapolcsánnál. Az ostrom beszüntetésére célzó kísérleteik azonban sikertelenek maradtak, mert Pálffy úgy Miklóssi embereit visszaszorítá és utóbbit magát foglyúl ejté, mint *Bokros Pál* szervezésben levő ezredét is Nagy Tapolcsánnál october 6-án egy erőltetett menet után szétverte. Bokros több tisztjével és 50 emberrel fogságba került; 10 zászló a császáriak kezébe esett.

Ocskay ki augusztus végén labanczczá lón és embereivel a császár pártjára áttért, s több német csapattal egyesülve a Fehéregyeken átkelt, szintén némi kárt okozott a kuruczoknak.

Az újvári táborba visszatérvén, látá Pálffy miszerint a lövegek a gátonyokból visszavitettek. Heister ugyanis fölszólítá a védőrséget a vár átadására és a válaszra 24 órai határidőt tűzött ki; Berthoty azt válaszolá, hogy mintsem az erősséget oly gyalázatosan adná fel mint Nyitra átadatott, *készebb volna maga egy bombára ülni és úgy magát kilövetni*; egyszersmind 24 ágyút szólaltatott meg.¹⁾

Heister tábornagy, miután Damont vezérkari alezredes és Ehrenberg tüzérkapitány elestek, valamint 200 embernél több harcsképtelenné vált, a támadó eszközök elégtelenségéről végre meggyőződött és elhatározá a tervszerű ostromlás beszüntetését és az erősség körülzárását.²⁾ E célból nem csak valamennyi malmot az erősség fölött és alatt leromboltatá, hanem két mért földnyi távolságra mindent elpusztított.³⁾ Az elhamvasztott falvak lakói részint a Vág mögé, részint pedig a Duna jobb partjára vitettek. Az újvári védőrségnek nagyobb távolságból való élelmezését is meggátlandó, a komáromi, nyitrai és szeredi helyőrségek lovas csapatok által erősítették. Ez intézkedések által, melyek october 9-én fejeztettek be, a tábornagy hátát elegendően biztosítva látá,

¹⁾ Bercsényi levele Károlyihoz; 1708 october 12-én.

²⁾ Hadi levéltár: «Magyarország». Fasc. IX. 18 és X. 9 és 15. Rákóczi Vetéshez, Szathmár 1708 oct. 22.

³⁾ A hadügyminiszterium levéltára oct. 232 és hadi levéltár, «Magyarország» 1708.

hogv a Garan felé előnyomúlhasson; e művelet által egyrészt Morvaország és Sziléziának a fölkelők általi invázióját vélte megakadályozhatni, másrészt pedig serege számára a gazdag bányavárosokban jó téli szállásokat vele biztosíthatni.

Heister october 12-én hagyta oda Újvárt és Bottyán által, folyton háborgattatva, Nyitra-váráig kísértetett. Az erősség felszabadulása után Bottyán főbb gondjaihoz tartozott a várnak élelemmel való ellátása, nemkülömben a kemény ostrom alatt, az erődítési műveken esett rombolások helyreállítása.

Az Újvár körüli állapotok 1709-ben.

A császáriak Újvárt kiéheztetés útján vélvén kézrekeríthetni, azt szüntelen többé-kevésbé körülzárolva tarták és összeköttetéseit folytonosan fenyegették. A kuruczok dolgai azonban, legalább egy ideig, daczára a császáriak túlnyomó erejének, meglehetősen jól menének. Berthóty István Újvárból 1709 január 14-ről írja: «Minket az ellenség kemény porták által gyakran látogat, noha Istennek hála, még eddig mindenkor notabilis kárával ment el innen, nekünk pedig semmi kárt nem tehetet».

Bottyán tábornok az erősséget élelemmel ellátandó, Szécsényben és Gyarmaton nagy fáradsággal élelmi szereket halmoza föl; a tülerős ellenséggel szemben azonban annak *Újvárba* való szállítása lehetetlen vala, ha csak az egész eleséget koczára tenni nem akarja. Másrészt ellenben a folyamok jegei szilárdan állván, ezek a szállítást, sőt még nagyobb hadi vállalatokat is elősegíthettek volna; de mind erre hiányozék a kellő erő. A Duna is be lévén fagyva, arra is lehetőséget nyújtja, hogy Eszterházy Antal hadai a Dunántúlról általjövén, Bottyánéval egyesülhessenek, mely esetben nagyobb vállalatokra lettek volna képesítve.

Bottyán terveit január közepén közlé Rákócziival és Bercsényivel s az eleség *Újvárba* szállíthatása czéljából segédhadakat kért és pedig mielőbb, mert a hegyekben roppant hó lévén, annak elolvadása esetén tartós áradások és a közlekedés teljes megakadása volt kilátásban. A fejedelem igazat adván neki, rögtön megparancsolá *Károlyi Sándornak*, hogy a tiszántúliakkal minél nagyobb számerőben, azonnal induljon Szécsény felé. Megparancsolá Eszterházy Antalnak is, hogy seregét készen tartsa, miszerint ha a Bottyánnal egyesülendő Károlyi által tudósíttatik, azonnal

átjöhessen a Dunán s együtt hárman vigyenek végbe valamely jeles hadi dolgot, miután ily módon tekintélyes erőt fognak összpontosítani.¹⁾ A fejedelem mind ezen intézkedésekről Bottyánt is értesíté, ki ez örvendeztető választ már január 20—22 ke körül vevé.

Károlyi Sándor Debreczenből január 25-ről tudósítja apja urát, Bottyánt, hogy indul, s január 31-én már Hevesen van.²⁾ Február első napjaiban feljőve Dejtárra, meglátogató Bottyánt Szécsényben, ez viszont őt Dejtáron. Tanácskozásaik alkalmával úgy egyezének meg, hogy Károlyi a hadak egy részével menjen az élésszállítmány fedezése végett Újvár felé, *Bottyán* pedig maradjon helytt, a bányavárosok felé vigyázandó. Saját ezredét némely más katonasággal, továbbá két legjobb brigadérosát: Ebeczky Istvánt és Baloghot, ezredeikkel szintén Károlyi mellé adá, hogy ezek közreműködésével a hadi vállalat annál jobban sikerüljön. Azonnal megkezdték a szánok összehajtását, hogy a Szécsényben, Gyarmaton, Ságón, Dolányban stb. felhalmozva lévő gabonát, lisztet, szalonnát, bort pénzt, posztót, Újvárba mennél hamarább beszállithassák. Vágómarha is vala 800, melyből 500-at Bottyán pénzért vétetett, 300-at pedig a vármegyék ajánlottak adó fejében.³⁾ Az erősségben az élelemre ugyanis már szükség volt, mivel azon 800 szekér liszt, gabona s néhány száz vágó, melylyel Bottyán az erősséget az 1708-ki ostrom után ellátá, immár fogyatékán vala, ámbátor a tábornok azt hívé, hogy vagy egy évig el fog tartani. Oka a gyorsabb fogyasztásnak pedig az vala, hogy a várban nagyobb védőséget tartottak, mint az előtt és a parancsnok, a vitéz őrséget legalább ily módon jutalmazandó, az eleség kiosztásával kissé bővebben bánt.⁴⁾ Károlyi, ki február 5-én még Szécsényben volt Bottyánnál, 7-én indulhatott meg 10,000 huszárral; Ebeczkyt és Baloghot dandáraikkal előre küldvén. Ez utóbbi 8-án Báthra érkezett, hadait pedig még az nap a Garanon túl Tapolcsányig és Nyitraig száguldoztatá. Február 9-én Barson volt, s onnét irá

¹⁾ Thaly K. Bottyán János. II. Rákóczi Ferencz vezénylő tábornoka.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

Károlynak: «Báthban semmi más hírét az ellenségnek nem értetem, hanem hogy a szent benedeki kijött volna, kihez képest pro recognitione commenderoztam Főstrázsamester Szabó János uramat Kovácsi felé; ki is reportumot küldvén, semmi hírét és gyülekezetit az ellenségnek nem experiálta; s arra való nézve is, hogy jobban kitanulhassa a dolgokat, földet: útját fogja continuálni Tapolcsán felé és Nyitra felé is. — Eddig folytatván írásomat: hallatott taraczklovés; elhiszem, feljülirt portának híre ment Szent-Benedekben. Közhírül hallatik: Ocskay László Nagy-Tapolcsánnál gyülekezne, de nem bizonyos.» ¹⁾ Ebeczky Csatánál átkelvén a Garanon, febr. 12-én a Für és Kürt táján levő falvakra érkezett, s Újvárig kíséré a befagyott folyamok jegén átszállított gabnás-szekereket s egyéb szállítmányokat,

Balogh ugyan ezt tévé, s február 14-kéről Füssről, honnét ekkor saját gabonáját hordatja vala, írja meg a már 9-én Zselizre érkezett Károlynak, hogy Bottyán más rendbéli hadai Horváth István és Illavay Mátyás kapitányok alatt február 14-én reggel Szent-Benedek alá csaptak, s kicsalván az ottani labanczokat, úgy összevagdalták, hogy több közülök 4-nél nem szabadulhatott el; azonkívül 11-et elfogtak, a kiket Balogh bekülde Újvárba.²⁾ Ez erősségbe nagyban folyt az élelemszállítás. Károlyi maga Jászfaluig hatolt, de személyesen meggyőződven a rettenetes havakról, tudósítá Bottyánt, miszerint a Csallóközbe és a Vágon túlra való nyomulásról a havak olvadásáig szó sem lehet, mert az útakon kívül lovas haddal lehetetlen jární. Ugyanezt Berthóty István is írja Újvárból, február 6-ról: «Valóságos dolog, hogy ha az havak valamennyire olvadnak, könnyű volna akár az Nyitra felől való németet, akár az Vágon túl valókat megrontani, mert nagyobb részint mind falukon vagon . . . az Vág jege, Dunáé mind jó, még fel nem fakadott: de az hó olyan itten, hogy nincs olyan ló, ha kitér az útból, hogy el ne dűljön».

Ily körülmények között szó sem lehetett a csupa lovasságból álló hadakkal nagyobbserű hadi vállalatokat foganatosítani, hanem be kelle érni Újvár megsegítésével, ami különben is igen fon-

¹⁾ Károlyi levéltár. Thalynál.

²⁾ U. o.

tos eredmény vala. Károlyi maga úgy Ebeczkyre, mint Baloghra 4000 embert bízva, február 14-én visszamene Zselizre, 16-án Dejtárra.

Balogh István február 14-én még 100 jól megrakott szán élést kísér be Újváriba, s míg kijön Füssre új szállítmányt küldendő, a Garan jege tetemesen megromladozván, hogy túl ne szorúljon, 15-ikére virradó éjjel hadával átkelt rajta; a folyamnak két partján már hasig érő vízben kelle lovaikkal gázoltatniok. — Zsámboki február 22-én 3359 pozsonyi szapú lisztet és búzát, s 86 darab vágót juttatott be Újváriba. Másnap Bottyán új próbát tétete: Beleznay néhány századának lovaira zsákokat köttetvén, elindította; neki úsztattak a Zsitvának s szerencsésen általvergődének. Erre Újvárból szekereken hajókat szállítván e folyamhoz, a második, szánokon küldött szállítmány ily módon költözék által, hasonlókép a harmadik. Mikoron visszaügyekeztek volna: a Csehi és Füss felől nyomakodó német két oldalról megtámadá a kísérőket, egy hadnagyot három közvitézzel, 19 üres szánnal elfogott, s a csatai hídat, miután a kuruczok rajta szerencsésen átmenekülének, elrombolá.

A császáriak pedig — miután az újváriak által hirtelenül a Zsitvára vetett hídat is elrombolák — Für, Ölyved, Csúz s e táji helységekre szállának; Jászfalun a bírót a falu közepén lefejezék: miért nem adott nekik hírt a kuruczok legutóbbi Újváriba indulásáról. Kőbőkutat, Bottyán birtokát, is megszállák és elpusztíták; Bottyánnak ott levő jószág-gondviselő öcsését, tábornok bátyja iránti boszúból, vagy rejtett kincsek kicsikarásáért, kegyetlenül megkinozák: lábánál fogva felakasztván.¹⁾

Újvárt februárban juniusig látták el éléssel; miután pedig szoros körülzárólása és ostromlása valószínű lön, oly mértékben akarák a kuruczok fölszerelni, hogy a jövő évig meg ne szorúljon. Bottyán tehát újra fáradhatatlanul gyűjteté főhadbiztosa, Darvas Ferencz által az élést Szécsénybe, Ságbra, Gyarmatra, hogy majd legyen mit beszállítani a várba. A csatai híd helyett új hídat akarván bírni, ácsaival Szécsényben éjjel nappal faragtatott és annyi

¹⁾ Thaly K. Bottyán János II. Rákóczi F. fejedelem vezénylő tábornoka. Bottyán levele 1709 márczius 2-ről Szécsényből Károlyihoz.

hidhajót építtete, hogy a Garant két helyen is áthidalathatá, csak a folyam árja medrébe visszatérjen.

Berthóthy Istvánnak Újvárból márczius 20-ka táján Károlyihoz írt levele szerint azonban a császáriak márcziusban már igen megszaporodának Újvár körül. «Csak nehezen járhat — úgymond — az katona kinn; ha csak Isten nem gátolja: bloqueálni fog bizonyosan az ellenség bennünket». A közlekedés a várba és onnan kifelé a tetemes áradások által is akadályoztatott. Az élesztés is mindinkább megnehezedett.

Nagy Gábornak Szécsényből márczius 30-ról kelt és Károlyinak írt leveléhez csatolt részletes kimutatásból látható, hogy a Bottyán által Újvár számára újrolag összeszerzett liszt és gabona mennyisége a balassagyarmati prófontházban és a falukon 3824 kila¹⁾ volt, ezenkívül volt a szécsényi magtárban 600 kila liszt és vermekben 1000 kila gabona.²⁾

Ez élelmi szereknek Újvárba való szállítása azonban a folytonos nagymérvű áradások miatt egyelőre nem vala lehetséges; Bottyán mind a mellett folyton sürgeté Károlyinál hajdúk küldését, hogy a folyók áthidalása biztosíttassék és késedelmet ne szenvedjen. Az árvizek április közepe táján végre apadni kezdének.

Az ekkori Újvár körüli állapo'okra világot vet Berthóty Istvánnak április 21-ki levele is³⁾: «Az innen való németnek egy része derekasan besánczolván magát Mocsonokon, azt is hírlelik, hogy táborostúl Lévához igyekeznék szállani. Ez elmúlt napokban feles német becsapván ide, az marháinkat el akarja vala hajtani: de megcsalá magát, semmit nem nyert egyebet golyóbisnál; tizenöt közönséges emberének és egy kapitányának elesésivel szégyennel ment el innen».

Károlyi április 23-án Bujákra érkezvén, még az nap meglátogató Bottyánt Szécsényben. Terveiket megállapítván, az utóbbi hidhajóit, gerendáit tengelyekre rakatván, elindítá a folyamok felé. A Garant Zseliznél határozák áthidalni. A hídak berakásával

¹⁾ Egy kila = két pozsonyi mérővel.

²⁾ Thaly K. Bottyán János, II. Rákóczi F. vezénylő tábornoka.

³⁾ U. o.

Zsámboky ezredes lón megbízva, megőrzésükre Csajághy hajdúi és ágyúk rendeltetének.

Újvárból 24-ről ekkép ír ki Berthóthy, sürgetvén az élest: «Az vizek már itten jól apadtak; az Sitván szelteben járhatni, az Nyitrán hajókon járnak által; az is igen apad. Az ellenség feles hajókat szállított Esztergomhoz, ottan akarja általvetni az hidat; olyan híre vagyon, hogy Lévához fogja szállítani táborát az német. A mi az élés dolgát illeti: alkalmasint a minapi és tegnapelőtti leveleimben is megírtam Excellentiádnak: addig forgódjék az ember, míg ideji vagyon».

Április 29-re a híd Zseliznél készen állá, s Károlyi és Bottyán hadaikkal és az élés-szállítvánnyal előtte ütének táborát. Előhadaikat még az nap átküldék a hídon s Újvár felé portyáztatták. Az erősség felé való előnyomulásra 7000 lovasból és 1000 gyalogból álló had szemeltetett ki. Csajághy a többi hajdúval és némi lovassal a híd őrzésére visszahagyatott. Egy megfigyelő had Esztergom felé is küldetett. Minthogy vagy 200 lovas-szekernél több egyelőre összehajtható nem volt, háromezer lovasnak paripáira is a nyereg mögé egy-egy zsák liszt köttetett.¹⁾ Megtámadtatás esetére Károlyinak a 3000 lovassal és a gyalogsággal a teherszállítvány mellett kelle maradni, azt fődözendő; Bottyán pedig Ebeczkyvel és a többi 4000 lovassal az ellenséget tartóztatnák. A császáriak a kuruczok szándékáról értesülve valának. Még virradta előtt ellenök nyomult Heister 3000 emberből álló haddal Mocsonokról és Surányból és báró Bruckenthal má-félezernyi szintén válogatott emberrel Esztergomból. A kuruczok a Zsitvához közeledvén, egyszerre két oldalról megtámadtattak. A jó előintézkedések azonban minden zavarnak elejét vevék, és míg Károlyi a szállítvány menetét intézé, addig Bottyán elfogadá a harcot. Gyorsan ismétlődő heves rohamokkal keményen vágta vissza a támadókat és nem csak időt szereztek Károlyinak az élés Újvárba való szállítására, hanem az ellenséget meg is úzék. Heister általános visszavonulót fúvatott és Bottyán egész a mocsonoki sánca: kig kíséré a császáriakat, kiknek vesztesége jelentékeny lehetett.²⁾ Ezen ütközet meg-

¹⁾ Kolinovics, *Theatrum Europaeum*; Thaly.

²⁾ Thaly K. Bottyán J. II. Rákóczi F. vezénylő tábornoka.

nyitotta a szabad közlekedést Újvárba a kuruczok számára, kik Ebeczky dandárát a Garan és Újvár közötti út körüli falvakra helyezék el és a többi szállítmányokat is bátran behordák az erősségbe. A tábornokok a vár fölszerelése és vedőrsége egy részének felváltása után május 1-én visszatérének a Garanhoz. Az élésszállítás azonban még tovább is folytattatott.

Az újváriak e közben szorgalmasan portyáznak Szered, Nyitra és Esztergom felé.

Berthóthy május 6-ról írja Károlyinak: «Portásaim megérkezvén, hoztanak rabokat, az kik referálják... hogy Pozsonyhoz is gyülekezik valami kevés német, Szeredhez feles lisztet hoztak; gondolom, Mocsokonra és Nyitrára viszik. Morvából két regimentet várnak Trencsényhez; Galgócznál csinálják az hidat, az esztergomi kész. Rettenetes sok innen az Garanon a lézengő (kurucz) katona; az nagy részegségnek adták magokat, az szegénységet mindenütt pusztítják; ha ugyancsak úgy lesz: behozatok benne, és fel is akasztatok valamellyet.»

Bécsben még május hó elején meghatározta a haditanács a nyári hadjáratok folyamát, mely szerint Heister a Dunán túl működék, az ott lévő császári csapatokkal egyesülve, Eszterházy és Balogh ellen és ha majd ott szerencsésen végbeviheti dolgait, jöjjön által ismét Pálffy segítségére. A Dunán innét ez utóbbi maradt fővezérként. Az újváriak már május közepén értesülve voltak a császáriak terveiről.

Berthóthy írja Újvárból 1709 május 15-ről Károlyinak: «Az német bagázsiját Csallóközre szállítja, gondolom az hadak is oda contrahálják magokat, és ha ugyan föltett szándékja az, hogy az felföldre menjen: az gyalogját a Dunán hajókon viszi alá, az lovassa szárazon megyen, — noha amint hallok elsőben az Dunán túl valókon akarja kezdeni operációit, és ha ottan succedál az dolga: úgy fog az felföldi operációkhoz». ¹⁾

Míg Heister a Dunán túl működék, az újváriak sem pihenének; portyázásaikkal úgy a Csallóközbe, mint Pozsony és Nagyszombat felé, sőt a Fehér-hegyeken túli tájakba is, nem szünetelének; Komárom, Esztergom, Leopoldvár és Nyitra várát pedig

¹⁾ Károlyi levéltár. Thalynál.

folytonosan figyelemmel tarták. Serénykedéseiknek köszönhető főképp, hogy a kuruczok ügye a felföldön még ez évben meglehetősen jól áll.

1710 elején újra kelle Érsek-Újvárnak élelemmel való ellátásáról gondoskodni. Károlyi¹⁾ csakhamar megszabadítja a fejedelmet e gondoktól; «ismervén a vidéket s a falvak gazdasági erejét — úgymond Rákóczi emlékirataiban — csakhamar kivette és beszedetni javaslá a gabonában fizetendő adót, a melyet mindenki a jászberényi templomba tartozott szállítani, azon ürügy alatt, mintha a hadsereg élelmezésére fogna fordíttatni. Alig hagyám helyben e tervet: és örömmre már végre is hajtattott az minden nehézség nélkül». Márczius vége felé az élelmi szerek az elszállításra készen lévén, a fejedelem elküldé Károlyit Pestre, hol a hadakat három vagy négy napig pihentetvén, két erős menettel elérheti Érsek-Újvárt.

«A kitűzött napon — úgymond Rákóczi — megrakattam gabonával az egész velem levő hadakat, egész udvarom népét és mindenkit, a ki csak lóra ülhetett. Még magam is megrakodtam, s azzal vittük Károlyi után, a ki mihelyt megrakodott, elindúlt. Daczára a Garan és Nyitra áradásának, e tábornok hajók segédelmével s az ellenség vigyázatának kijátszásával az egész szállítmányt szerencsésen bevitte Újvárba. Eszterházy²⁾ visszajött onnan, Károlyi pedig április végéig ott maradt, a helyőrség rendezésével foglalatoskodván.» A kuruczok egész téli hadjáratának ez, t. i. Újvárnak élelemmel való ellátása, vala az egyetlen positiv eredménye.³⁾

Érsek-Újvár megrvétele a császáriak által 1710-ben.

Daczára annak, hogy Érsek-Újvár a császáriak által az egész télen át megfigyelés alatt tartatott, sikerült Rákóczinak, mint látók, nem csak az erősséget élelemmel ellátnia, hanem a védőrség félelmissé tévé magát a távolabbi, a császáriak által megszállott vidéken is. A körülzároló csapatok állapotára nézve jellemző Scherzer tábor-

¹⁾ Bottyán János, az önzetlen és szerencsés hadvezér, 1709 szeptember végén kimúlt.

²⁾ Ki az év elején Újvár parancsnoka lön.

³⁾ II. Rákóczi F. emlékiratai.

nok jelentése Jenő herceghez Leopoldvárról január 25-ről: «Úgy tetszik, . . . miszerint a körül fekvő helységeekben lévő csapataink inkább az újvári védőrség által bloqueálvák, mintsem ez amazok által. Az ellenség t. i. gyalog és lóháton az egész vidéken szabadon mozog, a Vág jobb partjára is átaljön, contributiót hajt be stb.»¹⁾

A haditanács Érsek-Újvár «szoros körülzárolását» elhatározván, ennek kivitelével ismét Heister tábornagyot bízta meg, de azon megjegyzéssel, hogy ha ő «hadműveleteivel tetemesebben el távozna, azt a tábornagy rendeletei alapján Pálffy gróf tábornagy intézze». Az Érsek-Újvárt körülzároló hadtest a Breuner és Bayreuth-féle dzsidás-ezredekéből, Jeney rácz egész, és Nádasdy magyar fél huszár-ezredéből, továbbá 6 század Salm-, 6 század Tollet- és 4 század Deutschmeister-gyalogságból álla. Beosztva valának Starhemberg Miksa gróf altábornagy, Breuner és von der Lancken vezérőrnagyok.

A tu'ajdonképeni hadműveletek megkezdése azonban tetemes késedelmet szenvedve, s ez nagy mértékben Heister tábornagy személyes magatartásának, mely különösen Jenő savoyai herceg által kifogásoltatott, tulajdonított.

Heister tábornagy április havában rövid időt Magyarorszában töltvén, újra visszatérel Bécsbe, és innen jelenté Jenő hercegnek,²⁾ hogy «Érsek-Újvár felé lovagolván, Károlyi lovasságával a Garan és Ipolytól Érsek-Újvár felé nyomult és itten 400 lovat visszahagyván, újra a Tiszához visszavonult. Újvárhoz való közeledését jövőre meggátlandó, a vadkerti őrs-állásokat (Postirung), melyekben az ellátás amúgy is nehézséggel járt, felhagyta és a csapatokat innét az Ipoly mellé áthelyezé. Itt akarja ő az újonczok megérkezését bevárni és azután Érsek-Újvár körülzárolását be rendezni.»

Heister mindazonáltal csak július hó kezdetén engede a császár és a hadi tanács sürgetéseinek és ekkor hagyá el Bécsset, hogy a Győrnél összpontosított csapatokhoz menjen. Ezeket a Duna bal partjára és Érsek-Újvár alá vezeté, mely ekkor a legszorosabb módon lett volna körülzárolandó. De kiváló tetterőt a tábornagy

¹⁾ Hadi levéltár. «Magyarország» 1710, Fasc. I, 48.

²⁾ Bécs, május 24-én. Hadi levéltár. «Magyarország» 1710. Fasc. V. I.

ez alkalommal sem tanusíta; ezt bizonyítja Pálffy 1710 július 27-kén Savoyai Jenő herceghez tett jelentése, mely szerint «Érsek-Újvár bloquádája nem érdemli meg, miszerint a hercegnek arról szóló jelentések által alkalmatlankodják». ¹⁾

Heister elkedvetlenítésére ugyan elég okot nyújt vala a nehézkés hadi tanács, mely utóbbit a tábornagy, az általa már «elhibázott vállalat»-nak bélyegzett hadjárat eredménytelen kimenetele miatt okolni méltán hajlandó vala.

Heister és Pálffy július havának legnagyobb részét Újvár alatt tölték. A két, rangban legidősebb tábornok tétlensége sok alaptalan hír terjesztésére szolgált okul; így mondták, miszerint a tábornokok magasabb rangú kurucz tisztekkel a vár átadására vonatkozó tárgyalásokba bocsátkoztak volna, ezek eredménye azonban titokban tartatnék stb.

A «szoros körülzárolás» eredményei július 19-ig tényleg igen csekélyek valának és arra szorítottak, hogy a vármalom vize elvezettetett, mely alkalommal a vár védelmi körletébe tartozó zsilip miatt több összekocczanás történt, melyek folyamában Reichenstein báró Salm-ezredbeli százados nehezen megsebesült, 3 legény elesett és 18 kisebb-nagyobb sebet nyert. A *malom-erőd* egy *czölöpmű* vala és egynehány könnyű löveg által volt biztosítva; birtokba vétele céljából Komáromból 4 fel ágyú és 400 Heister-ezredbeli gyalogos hozatott, mely erősítéssel az Újvár alatti császári csapatok állománya 1500 főre rugott. A malom július 27-én már teljesen össze vala rombolva; a tulajdonképeni támadó munkálatok azonban még meg sem kezdetek. «Tegnap — jelenti Pálffy — a komáromi (esztergomi) kapu ²⁾ előtt egy redoute kitűzetett és ma alkalmas pontok kiszemeltetnek két további számára, és pedig Nyitra (észak) és Szered (észak-nyugat) felé, úgy hogy azután már mit sem hozhatnak a várba. Táborunkban nagy a hiány fában és igen ritkán látható, hogy egy konyhából füst szállna fel; másrészt a várból naponta érkező szökevények azt jelentik, miszerint oda benn nagy szükségét szenvednek élelemben és hogy a parancsnok ki-

¹⁾ Pálffy, Jenő herceghez; Érsek-Újvári tábor, július 27. Hadi levéltár «Magyarország» 1710. Fasc. VII—7.

²⁾ Kelet felé; l. a III. táblát; 6. melléklet.

jelentette volna, miszerint az erősséget — ha 14 nap alatt fölmentés nem érkezik — általadja. Minthogy a rebellisek képtelenek velünk csatába ereszkedni, egy ilyen nélkül pedig a fölmentés ki lévén zárva, remélhető, hogy négy hét alatt a helyet vissza nyerendjük.»

Heister augusztus 5-én, Esztergomba menendő, elhagyá az újvári tábort. Elindulása előtt még felszólíttatá de Figny főhadsegéd által a vár parancsnokát annak általadására, de megtiltotta egy írott válasz elfogadását, mert — úgy mond — az amúgy is csak insultatiókat tartalmazna és nem vagyunk arra itten, hogy velök leveleket váltsunk.¹⁾

Heister elutazása után az Újvár előtti csapatok főparancsnokságát Pálffy gróf vette át. A csapatok állának ekkor: 2000 gyalogból, a Hannover-féle vértés-ezredből, a Breuner és Vehlen dzsidás-ezredéből, Jeney rácz huszár-ezredből és a Neumann-féle hajdúkból. Augusztus 4-én a malmok fölgyújtattak és néhány bomba a várba hajíttatott, de positiv eredmény evvel még el nem éretett. A császáriak a vár körül négy redouteot építének, melyek azonban a várakozásnak semmikép sem felelének meg és Pálffy tábornagy tévedésben volt, midőn Jenő herczegnek jelenté, «miszerint a hely most olykép körülzárolva van, hogy egy szekér, vagy nagyobb osztag nem juthat be; egyes huszárok éjjelen való kiszabadulását ugyan nem lehet megakadályozni.»²⁾

A vár alparancsnokai, Ordódy és Szluha, a várnak átadására vonatkozó felszólítást azon nyilatkozattal utasíták vissza, hogy ők a kilátásba helyezett megsegélést biztossággal várják. Pálffy azonban fölmentéstől nem tartván, arra számított, hogy a védőség nem sokára kénytelen lesz capitulálni «annál is inkább, mivel a naponta érkező szökevények nagy fa- és kenyér-hiányról, úgymint a köznép mély elkeseredéséről beszélének».

A gyakori szökési esetek felkölték Heister tábornagy bizal-

¹⁾ Heister József császárhoz. Esztergom aug. 6. Hadi levéltár. «Magyarország» 1710, Fasc. VIII, 2.

²⁾ Pálffy, Jenő herczeghez; Újvári tábor, aug. 5. Hadi levéltár; «Magyarország» 1710; Fasc. VIII, 1.

matlanságát, minek egy Pálffyhoz címzett levelében¹⁾ kifejezést is adott, mondván, hogy ő azt csak «fogásnak» tekinti és tulajdonképeni céljuk az, «hogy az evők számát pillanatilag kisebbsítsék és a védelmet meghosszabbítsák; későbbben majd fognak alkalmat találni tudni, hogy a várba visszalopózzanak». Ezen aggodalom növekedett, midőn 500 hajdú Pongrácz alezredes alatt az augusztus 15-re virradó éjjel a várból kirontra, a körülzároló vonalon áthatolt és Besztercebánya felé szabadult. A főparancsnok tanácsoló Pálffy tábornagnak kisebb sánczoknak (40 ember számára) a nagyobbak közt való építését és egy circumvallatio-árok kiemelését. A lovasság öve pedig Heister nézete szerint a vár körül szorosabbra vonandó olykép, hogy az őrszemek egymástól hallástávolságra jussanak.

A vár alparancsnokai augusztus közepe felé (valószínűleg 13-án) fegyverszünetet kértek, mely kívánságuk eleinte Pálffy által elutasított. Heister helyeselte Pálffy eljárását, mert, nézete szerint, a fegyverszünet utáni kívánság csak azon okból nyilvánított, hogy az alatt egy élelem-szállítmány — ha lehetséges — a várba hozassék.

Mint hogy pedig a védőrség kérését néhány nappal később ismételte és késznek nyilatkozik a várat augusztus 31-én az esetben, ha addig felmentés nem érkezne, átadni, Pálffy az ajánlatot elfogadá és az ellenségeskedéseket augusztus 17-én beszünteté. Hosszabb alkudozások után a megadási föltételek kölcsönösen megállapítottak.²⁾

¹⁾ Heister, Pálffyhoz. Gyerkői tábor, aug. 18. Hadi levéltár; «Magyarország» 1710; Fasc. IX. 1—c.

²⁾ A megadási föltételek a bécsi hadi levéltárban levő eredeti okirat szerint a következők valának:

I. Valamennyi a városban levő személy számára, úgy életére, mint vagyonára való tekintettel, teljes kegyelem biztosítottatik. Eddigi tettei miatt senki sem fog üldöztetni; valamennyi magyar fogoly Győrből, Trencsénből, Pozsonyból és akárhol császári helyőrség létezik, szabaddá bocsátatik.

II. Azoknak, kik a császár pártjára állanak, polgári jogaik teljes élvezete biztosítottatik; ingóságai és marhájok azonnal visszaadatik; senki-nek sincs megengedve másokat rábeszélni vagy megvesztegetni; azoknak, kik uraikat (principales) követni akarják, megengedtetik, hogy teljesen föl-fegyverezve elvonúlhassanak; lövegek azonban és akárminemű lőszer a

Pálffy gr. tábornagy ezen kölcsönös egyezkedéssel megállapított föltételeken kívül még más engedményeket is tett az újváriaknak. Ő megengedé, miszerint két tiszt a fölmentés szorgalmaztatása czéljából Rákóczihoz küldessék; lekötölte magát, hogy nagyobb számú tiszt császári szolgálatba fog átvétetni, valamint arra, hogy 20,000 forint a fölkelők közt «megfelelő módon» ki fog osztatni.¹⁾

Mind e föltételek a császár által a «Hofkriegsrath» mellözésével, csakis a Wratislaw cseh udvari kancellár beleegyezése mellett, helybenhagyattak és a megerősítés Pálffynak külön hírnök által adatott tudtúl. «Ezen eljárás avval igazoltatott» — jelenté a Hofkriegsrath Jenő hercegnek — «miszerint a szerződésnek lehetőleg gyorsan való megkötése azon lehetőséget nyújtja, hogy az

várból el nem vihető, még azon lövegek sem, melyek régiekből és repedtekből újonnan öntettek, mert a régiek ő Felsegéé valának; lövegek, lőpor, bombák, szóval minden, a mi a tűzrséghez tartozik, bona fide becsületszóra vétetik át. Ebből semmit sem szabad elvinni, vagy megrongálni és az átvétel befejeztéig a védőrségnek egy tisztje túsul visszamaradand; a raktárakban meglévő Rákóczi-féle jószág, ú. m. juhok, ökrök, élelmiszerek, ruhaneműek, só, bor, tüzelő-szerek stb. a kir. kincstárra száll; a zsidók holmiai sem el nem árvereztetnek, sem meg nem rongáltatnak; szekerek és élelmezés szükség szerint kiszolgáltanak, a szekerek és előfogatok teljes visszaadásának biztosítása mellett.

III. A szökevényeknek teljes szabadság adatik és mehetnek, a hová akarnak.

IV. A hadjárat ideje alatti tettei miatt senki be nem vádoltathatik; se vissza nem tartathatik; ellenben mindenki biztos fedezet alatt szabadon elvonúlhat; a távozók ruházatai, tarisznái és kosarai át nem kutattatnak.

V. Azok, kik a császár szolgálatába lépendnek, szintén nem vonatnak tetteik miatt felelőségre; minden, a mint találatik, jogállapotban levőnek fog tekintetni.

VI. Újvár lakói tetteik miatt szintén nem fognak felelőségre vonatni. Házaik és javaik birtokát továbbra is élvezendik és a császári csapatok által semmikép sem üldözhetők vagy zaklathatók.

VII. A mint ezen szerződés mindkét oldalról jóváhagyatott, egy kapu keresztényi hűségre és becsületszóra átadatik a császáriaknak; de sem a császáriaknak, sem a védőrségnek kapuikat túllépni, vagy akár milyen rendtelenséget elkövetniök nem szabad. A szekerek és ökor-előfogatok a meghatározott időpontban biztosan készen állandnak.

¹⁾ Haditanács Jenő herceghez. Bécs aug. 27. Hadi levéltár, «Magyarország» 1710; Fasc. VIII, 13.

Újvár alatt levő császári csapatok a többiekkel együtt a rebellisek elleni további működésre alkalmazhatók lesznek.»

Néhány nappal a szerződési föltételek megkötése után azonban Újvártt események fejlődének, melyek Pálffy tábornagy eddigi fáradozásainak sikereit egyelőre meghiúsíták. Azon ötszáz hajdúnak Pongrácz alatti sikeres áttörése után, kik a császáriak által eredmény nélkül Besztercebányáig üldöztetének, sikerült Tóth Pál kurucz kapitánynak 300 lovassal és némi eleséggel a várba jutnia. Tóth «szökevények nyilatkozatai szerint a várparancsnokot azonnal letartóztatá, az alparancsnokot kegyetlenül megvereté, a gránátos kapitányt nyakán megsebesité és a praefectusnak szakállát kitépé; ekkép velök megértetendő, hogy ő se fegyverszünetről, se pedig egyezségről semmit tudni nem akar.»¹⁾

Az ellenségeskedések azonban nem kezdettek meg, sőt Draskovich gr. vezérőrnagy jelentése szerint, az erőszakoskodó Tóth is kénytelen vala a szerződést augusztus 21-én aláírni. «Ha tehát a védőrségben bízni lehet, amennyiben *fő* nélkül áll, és más csíny vagy rendetlenség el nem követtetik, akkor» — következteté tovább Draskovich gróf — «a védőrségnek augusztus 31-én ki- és a császáriaknak bé kell vonúlniok.»²⁾

Augusztus utolsó napjaiban azonban Beleznay ezredes új zendülést intézett a védőrségnél és ez által a szerződést teljesen meghiúsítá. Pálffy tábornagy ez eseményről Heisternek jelentést tevén,³⁾ említi, hogy Beleznay «a védőrségnek több rendbéli más ígérek mellett azon határozott nyilatkozatot tevé, miszerint a fölmentés 14 nap alatt feltétlenül megérkezend. Daczára annak azonban, hogy az eskü ezen nyilatkozat folytán Beleznay kezébe újra letéetett, a várban megis általános zavar uralkodik és a lakosság lemészárlástól (massacre) tart; annyira, hogy Rottenstein tüzér-őrnagy, Wagner gránátos-kapitány, Fux szertárőr, egy hadnagy és több közvitéz hozzánk átlépének és összhangzóan oda nyi-

¹⁾ «Wienerisches Diarium» 1710.

²⁾ Draskovich, Jenő herceghez. Újvári tábor aug. 25. Hadi levéltár, «Magyarország» 1710 Fasc. VIII, 11.

³⁾ Pálffy Heisterhez; Újvári tábor aug. 30. Hadi levéltár «Magyarország» 1710; Fasc. IV, 1—b.

latkoznak, hogy a huszárok csak a város fosztogatását és azutáni elhagyását szándékolják. Miután lovasságunk, a redouteoknál fölállított 500—500 lóval és másnemű őrszolgálatok által tetemesen kifárasztatik és ennél fogva a ki- és betörést nem akadályozhatja meg», elhatározá Pálffy a tábor megszüntetését és a csapatok olyképeni fölállítását, hogy két-két sáncz között 3 lovas-század, 1 gyalog-zászlóalj és 1 huszár-század legyen; «a mi ez által teljesen elzárható nem lesz, az egy árok kiemelése által fog járhatatlanná tétetni.»

Heister Pálffy jelentését a legújabb újvári eseményekről Esztergomban vette. A főparancsnok most intézkedéseket tőn Újvár szabályszerű megvívása céljából és Budára azonnal parancsot küld, miszerint minden nélkülözhető löveg a Dunán Esztergomba szállíttassék. Később hasonló utasítások küldettek Györbe, Komáromba és Pozsonyba. Ez utóbbi helyekről úgy lövegek, mint lőszer Karva-Újfalúba szállíttattak és onnan részlegenként — a csekély számú előfogatok mérve szerint — Újvár alá vitettek.¹⁾

A tábornagy egyszersmind a Heister-, Hasslingen- és Deutschmeister-ezredekbeől annyi legényt, «a mennyit összeszedni tudott», Újvár alá indíta. Minthogy a várharcz inkább a gyalogság, mint a lovasság dolga, és egy ilyen ostrom vezetését senki sem érti, azért ő — így jelenti Heister József császárnak — a császári szolgálat érdekében levőnek találja, miszerint az ostromot kezébe vegye, nehogy az előrehaladott évszakban a dolog újra dugába dőljön és ekkép az egész hadjárat elvesztessék.

Időközben Pálffy gróf Újvárt az általa Heisternek jelentett módon körülzároltatá és ez által a huszárok éjjeli kitörési kísérleteit tényleg megakadályozá. Továbbá elrendelé, miszerint hat 30 fontos morszár a helyhez közel felállíttassék és ez utóbbi a sötétséggel beálltával bombáztassék.²⁾ A védőrség a tüzelést nagy hevességgel viszonzá, de kevés kárt okozta. A szeptember 2-ára következő éjjel Pálffy még egy mozsarat szólaltatott meg, de a védőrség rendelkez-

¹⁾ Heister tábornagy a császárhoz. Esztergom szept. 5. Hadi levéltár; «Magyarország» 1710; Fasc. IX. 4, 4—a és 4—b.

²⁾ Pálffy, Jenő herceghez. Újváéi tábor, szept. 2. Hadi levéltár; «Magyarország» 1710; Fasc. IX—2.

zésére álló egyetlen malmot lerombolnia nem sikerült. A tábornagy ez új bombázás közben támadást intézte a ravelinra oly szándékkal, hogy a mögötte levő, az összeköttetést a komáromi kapuval fentartó hídat elégesse és a marhát, melyet a védőrség a száraz árokban legeltete, elhajtassa.

«Az e czélből kivezényeltek megfelelő számú tüzgolyóval és egyéb szerekkel láttattak el és minden igen jól ment volna, ha a kanóc és a bardák (?) a táborban nem felejtettek volna, minek folytán a híd meggyújtható nem vala. Mind a mellett az ellen némi embere megöletett és annak 100 darab juha és ugyanannyi lova és ökre elhajtattott. Részünkről négy ember halva maradt és nyolcz megsebesült.»

A huszárok az ütközet közben ismételten megkísérték az átörést, de mindannyiszor veszteséggel visszaverettek.

Szeptember 7-én érkeze Heister gr. tábornagy az Ipoly mellől magához vont gyalogsággal és a Budáról Esztergomba küldött lövegekkel Újvár alá. A Pozsonyból, Győrből és Komáromból Karva-Újfalura érkezett lövegeket a vár alá szállítandó, következő nap valamennyi ló- és ökör-előfogat a Hasslingen-ezred egyik zászlóaljának fődözete alatt Újfaluba küldetett. E lövegek szeptember 10-én érkeztek Wallis gr. ezredessel a vár alá.

Heister időközben a hely körül kémszemlét tartva, a lovaság által a legközelebbi támadó munkálatokra szükséges rőzsekészletet összehordatá; szeptember 9-én a vívőárkokat megnyitatta és két gátony építését megkezdte. Ez utóbbiakból szeptember 14-én reggel a *Lipót* és *Mária* bástyák ¹⁾ 13 fél ágyúból lödözhetők valának.

Ugyan az nap több bomba is hajítottott az erősségbe. Szeptember 9-én szökevények által megtudódott a császári táborban, miszerint Beleznay, ki a vár parancsnokságát magához rántá, 30 lóval a várból megszökött és az egyik alparancsnokot, Ordódyt, foglyúl magával vivé. Azóta pedig a környéken tartózkodik és néhány francia tisztet magához hívatott, kiket Újvárba bevinni szándékozik. «Ugyan minden megtétetett, hogy szándéka meghiusítassek, de a terep annyira kiterjedt és a táborban annyi az áruló,

¹⁾ E két bástyát eddig «Cseh» és «Forgách»-nak nevezték.

hogy nehéz lesz megakadályozni, miszerint 15—16 személylyel be ne lopózzék». ¹⁾

Károlyi Újvár parancsnokául Ordódy György helyett Nagyszeghy dandárnokot nevezé ki, ²⁾ ki az erősség védelmét ezentúl nagy kitartással folytató.

Szeptember 11-én délelőtti 10 órakor a védőrség 300 gyalogosa és 60 huszára kirontra a császáriak vívóárkaira, de az ott parancsnokoló Deutschmeister-ezred ezredese, Dalberg báró, által 20 halott hátrahagyásával visszaverettek.

A császáriak vesztesége a vívóárkok megnyitása óta 13 halott és 42 sebesült vala. Az előbbieket közt a derek Thuróczy ezredes is, ki szeptember 12-én néhány huszárral portyázásra indulva, a szeredi kapu közelében egy ellenséges csapattal összeütközött, azt elűzte, de ez alkalommal oly veszélyesen megsebesült, hogy másnap sebei folytán kimúlt.

Szeptember 17-én sikerült az ostromlóknak a contre-escarpe czölöpeit a ravelinnal szemben elfoglalniok és szeptember 18-án két réstűtő gátony építéséhez foghattak, — egyiket 6 és másodikat 3 félágyú számára.

A következő éjjel a védőrség igen hevesen tüzelt a támadó ellen és ennek csakhamar 31 emberét harczképtelenné tevé; köztük volt a csak néhány héttel ezelőtt a császáriakhoz átlépett Rotenstein tüzérségi alezredes, továbbá Zitzner tüzérkapitány.

Szeptember 20-án serényen dolgoztak a réstűtő gátonyokon és egyszersmind ezektől balra két mozsárgátony építéséhez fogtak és pedig egyiket 9, a másikat 6 mozsár számára. Éjjélkor a komáromi kapu védőrsége, egy altiszt és 23 közlegény, a császáriakhoz lépett át. Heister tábornagy, föltételezvé, miszerint a védőrség a rohamot be nem várandja, a mozsárgátonyok építését annyira szorgalmazá, hogy azokból már szeptember 21-én néhány bomba a várba hajítható vala.

A várt eredmény nem maradt el.

¹⁾ Heister tábornagy József császárhoz. Újvári tábor szept. 14. Hadi levéltár; «Magyarország» 1710; Fasc. IX. 9 és ad 9.

²⁾ Rákóczi emlékiratai.

A tábornagy még az estve az újvári «kurucz-elnökségtől» következő tartalmú levelet vett:¹⁾

«Euer Hochgräfliche Excellenz und Gnaden ersuchen wir durch Gegenwärtiges, eine beliebige Stund und beliebigen Ort uns morgigen Tages anzuweisen, um Deroselben oder denen, die Hochgräfliche Excellenz und Gnaden hiezu verordnen wollen, einige Vorträge zu thun und Besprechung zu halten. Solches desto füglicher zu veranlassen, bitten wir gehorsamst, von Stund an, da diese überreicht sein werden, den Stillstand der Waffen auf 24 Stunden lang, mit der Bedingung gnädig anzubefehlen: dam t während solcher Zeit die Ihro Römischen Kaiserlichen und Königlichen Majestät Soldaten und Getreue in ihren jetzigen Stellen und Orten verbleiben und weder gegen die Ravelins und die Contre-Escarpe, noch gegen die Mauern und Werke dieser Festung in irgend einer Weise näher anrücken sollen. Wie wir es hingegen unsererseits gleichförmig thun wollen.

Unterdessen u. s. w.

Neubäusel den 21. September, um 5 Uhr Nachmittags.

Anno 1710.»

Másnap erre következő válasz adatott:

«Wir Sigbert Graf von Heister u. s. w. In Kraft Gegenwärtiges erlauben wir, dass die dermalige Besatzung von Neubäusel, auf deren gestriges Ansuchen, die verlangten Vorträge zu thun, etliche Abgeordnete zu Fuss überschicken könne. Auf dass aber mehrerer Glauben denselben möge gegeben werden, sollen die erwähnten Abgeordneten und allerhand in dieser Besatzung sich befindenden Gattungen, sowohl von der Reiterei als dem Fussvolk, auch aus solchen einige Offiziere, wie nicht weniger gemeine Soldaten überschicket werden. Zu welchem Ende ertheilen wir der besagten Besatzung von dieser Stunde an auf folgende 24 Stunden die Einstellung der Waffen, dergestalt, dass keinem Theil in solcher Zeit weiter fortzurücken solle zugelassen sein. Wo aber ein oder der andere Theil anjetzo sich b findet, allda jedwedem nach

¹⁾ Heister tábornagy I. József császárhoz. Újvári tábor, szept. 22-én. Hadi levéltár; «Magyarország» 1710; Fasc. IX., 14, 14a, 14b, 14c.

Belieben zu wirken freistehen solle. Gegeben in dem Lager von Neuhäusel, am 22. September um 10 Uhr Vormittags. Anno 1710.»

A capitulatio 1710 szept. 23-án rövid alkudozások után az alábbi jegyzetben¹⁾ foglalt föltételek mellett megkötöttet.

A vár a következő napon, az az 1710 szeptember hó 24-én, a császáriak részéről öt Deutschmeister ezredbeli század által meg-

¹⁾ A megadási föltételek pontjai a következők voltak:

I. Wird all und jeden hohen und niederen, Kriegs-, Kammer-, Zeugs- und Commissariats-Officieren und Gemeinen, wie auch den Inwohnern, Geist- und Weltlichen beiderlei Geschlechts, vom Höchsten bis zum Niedrigsten, so wirklich in der Festung Neuhäusel sich befinden, die Amnistial-Gnade des Lebens und der Person, wie auch die Vergessenheit der Laster, so dieselben wider Ihro Kaiserliche und Königliche Majestät begangen, verliehen, was aber die liegenden Güter betrifft, solche nach dem Kaiserlichen Hofe verwiesen.

II. Wird Jedermann freigestellt, mit seinem Fahniesen abzuziehen oder zu verbleiben. Es soll Niemand seiner eigenen Habschaft beraubt, auch den Kriegs-Officieren und Edelleuten mit dem Gewehr, den Gemeinen aber nach Ablegung desselben bis zu einem sichern Orte die nöthige Begleitung verschafft, dessgleichen die Geleitsbriefe gegeben werden, jedoch mit dieser Bedingniß, dass keiner das Geringste, so einem Andern zuständig, mit sich nehmen solle.

III. Wird ebenfalls den Überläufern die Amnistial-Gnade, hinweg zu gehen oder zu verbleiben ertheilet.

IV. Sollen die Inwohner zu Neuhäusel in dem Stande, in welchem sie vor der Rebellion gewesen, gelassen werden.

V. Solle wegen Entlassung der Gefangenen die gebührende Abrechnung gepflogen werden.

VI. Es solle Ihro Römischen Kaiserlichen und Königlichen Majestät die Festung samt Angehör, aller Kriegs-Rüstung und Geschütz, auch allem Proviant, überlassen und zu solchem Ende morgiges Tags um sieben Uhr Früh den Kaiserlichen eine Pforte eingeräumt, ferners denselben alle Minen, wie auch das verborgene Pulver nebst allen dem, was schädlich sein möchte, entdecket werden.

VII. Es solle die Besatzung diese Festung wieder auszubessern, auch alles Schadhafte und von ihr verursachte Auslagen zu ersetzen, 8000 Gulden zu bezahlen verpflichtet sein.

VIII. Es sollen zum Abzuge den Besatzungssoldaten 30 Wagen verschafft werden.

Welche Punkte alle sämmtlich und insbesondere von Uns, aus tragender Gewalt und Vollmacht, heilig und unverbrüchlich gehalten werden sollen. Geschehen in dem Lager vor Neuhäusel am 23. September 1710.»

szállatott és ideiglenes parancsnokságával Sinzendorff gróf ezredes bízott meg.

Érsekújvár képezé II. Rákóczi Ferencz fölkelésének főbástyáját; a mint csillagalakú sánczai a császári csapatok által visszafoglaltatának, a nemes lelkű, hazájának szabadságáért küzdő fejedelem csillaga is elhalványúla. Emlékirataiban Rákóczi ezeket írja:

«Az ellenség megnyitotta volt a vívóárkokat: de azért oly tűzérség ellen, a milyen Heisternek volt, az erősséget még sokáig lehetett volna tartani». A közölt várharcz története e kemény szavakat tökéletesen beigazolná, ha a védőrség a Heister tűzérsege által okozott károk miatt tüzte volna ki a fehér zászlót; hiszen a réstűtő gátönyok még meg sem kezdék működésüket, másrészt pedig a védőrség tüzelése az utolsó napokban még pusztítóbb volt az ostromlóénál. A közölt adatok alapján mindazonáltal ama meggyőződést nyerjük, miszerint a védelem csak a legnagyobb erőfeszítéssel, úgy fizikai, mint erkölcsi tekintetben, lehetett oly kitartó és hogy a capitulatio oly okokból történt, melyekről a fejedelemnek tudomása nem volt. Az eleség, mely márcziusban szállíttatott a várba, már elfogyván, fölmentésre pedig semmi kilátás nem lévén, a védőrségnek nem marada más út, mint egy lehető tisztességes capitulációnak megkötését kieszközölnie.

Érsekújvár katonai szereplése az 1710. évi ostrommal befejezést nyert. Nagyhírű bástyái és várfalai, melyek birtokáért annyi vér folyt, még néhány évig büszkén tekintének ugyan a vidékre, melyet nem csak majd egész Európának, hanem Ázsiának népei is dúlának, de mivel a vár, fekvése szerint, a jövőben külellenség elleni harczra befolyást nem gyakorolhatott volna, *III. Károly* király, a szathmári béke után, védőműveinek lerombolását rendelé el, mi 1724—25-ben meg is történt.

Ma csak rendszertelen halmok mutatják az utasnak az egykor híres vár nyomait.

BALÁS GYÖRGY.